

TOCQUEVILLE VE MERKEZİYETÇİLİK SORUNU

Yrd. Doç. Dr. Mehmet Yetiş

Ankara Üniversitesi
Siyasal Bilgiler Fakültesi

Özet

Alexis de Tocqueville, *ancien régime*'in ortadan kaldırılmasıyla birlikte biçimlenmeye başlayan demokratik toplumu, merkeziyetçi politikaların özgül siyasal iktidar ilişkileri düzeyinde ağırlık kazandığı yeni tarihsel uğraşın bir bileşeni olarak değerlendirir. Tocqueville'in yeni döneme ilişkin kuramsal modelinde ele alındığı biçimiyle, merkeziyetçilik eğilimi iki ayrı başlık altında incelenir: yönetsel merkeziyetçilik ve hükümette merkeziyetçilik. Merkeziyetçilik sorunsalının *locus classicus*'u olarak değerlendirilebilecek olan birçok saptamayı içeren *Amerika'da Demokrasi*, Tocqueville'in siyasal yaklaşımının en çok övüldüğü ya da eleştirildiği temel izlekler bağlamında dikkatli bir şekilde yeniden okunmayı hak ediyor. Tocqueville'in iki farklı merkeziyetçilik biçimine ilişkin ayrıştırması, Avrupa toplumsal formasyonlarındaki merkezi iktidar pratiklerine yönelik kapsamlı bir eleştiri içerisinde konumlanır. Merkeziyetçilik tartışması, öncelikle, Fransa'nın demokratik devrim sonrasında bireyselleşme sürecinin siyasal merkeziyetçilikle güçlü bir biçimde eklemlendiği bir tarihsel blok olarak analizi için gerekli görülüyordu. Bu yazıda, Tocqueville'in siyaset felsefesinin de ayırt edici yönlerinin açıklığa kavuşturulmasına yardımcı olacak merkeziyetçilik sorunsalının değişik görünümünün ayrıştırılması amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Alexis de Tocqueville, demokratik toplum, siyasal merkeziyetçilik, yönetsel merkeziyetçilik, adem merkeziyetçilik.

Tocqueville and the Problem of Centralization

Abstract

Alexis de Tocqueville evaluates the democratic society, which began to take form after the abolition of the *ancien régime*, as a constitutive element of the new historical moment at a time when centralization policies gained weight in the specific relations of political power. As employed by Tocqueville in his theoretical model on the new historical period, the centralization tendency is treated under two categories: administrative centralization and governmental centralization. *Democracy in America*, the *locus classicus* of the centralization debate, deserves a careful re-reading, especially on those very points for which Tocqueville's political approach is most praised or criticized. The centralization problematic had created favourable conditions for the development of the civil society discourse in the 19th century liberalism as one of its constitutive ideological elements. Tocqueville's distinction between these two kinds of centralization is situated within the context of an all-encompassing criticism against practices of central power in European social formations. The centralization debate was seen necessary, first and foremost, for an analysis of France as an historical bloc in which the individualization process had been articulated with political centralization after the democratic revolution. This article aims at differentiating various manifestations of the centralization problematic in order to elucidate the distinguishing features of Tocqueville's political philosophy.

Keywords: Alexis de Tocqueville, democratic society, political centralization, administrative centralization, decentralization.

Tocqueville ve Merkezîyetçilik Sorunu

Giriş

Alexis de Tocqueville'in kuramsal modelinde, *ancien régime*'in ortadan kaldırıldığı demokratik devrim sonrasında açığa çıkan yeni toplum koşulları, merkezîyetçi politikaların siyasal iktidar ilişkileri düzeyinde ağırlık kazandığı yeni bir tarihsel uğrağın görünümüleri olarak biçimlenir. Aslında eski toplumun da genel bir niteliği olan merkezîyetçilik eğilimi, karakteristik özellikleri birbirinden farklı toplumsal formasyonların karşı karşıya kalabileceği demokratik tehlikelerin anlaşılması bakımından önemli bir kriterdi. Gerek aristokratik gerek demokratik toplum biçiminde gelişmesi neredeyse kaçınılmaz olduğu varsayılan bu eğilimin değişik yönlerinin ayrıştırılması Tocqueville'in yürüttüğü tartışma için son derece gerekliydi. Eğer farklı toplum biçimlerinde zorunlu olarak ortaya çıkıyorsa, merkezîyetçilik eğiliminin belki de toplumun ve siyasal düzenin yeniden üretimi için gerekli bir öge olduğu bile düşünülebilirdi. Böyle bir sonuca ulaşılması durumunda, merkezi iktidar karşısında tekil bireylerin ve toplumsal grupların korunmasına yönelik demokratik önlemlerin alınması amacıyla merkezîyetçiliğin sınırlandırılması çağrısında bulunan siyasal söylemin hiçbir inandırıcılığı kalmazdı. Acaba, merkezîyetçilik en köktenci dönüşüm dönemlerinde bile kaçınılması mümkün olmayan zorunlu bir siyasal bileşen miydi? Yoksa, merkezîyetçilik kendi içinde tekbiçimli olmayan farklı siyaset ve yönetim süreçlerinin gerekliliklerine göre ayrıştırılması gereken bir nitelik olarak mı anlaşılmalıydı?

Tocqueville'in Restorasyon dönemi liberalizminden miras aldığı merkezîyetçilik sorunsalına ilişkin kuramsal çözümlemesi, bu soruların ışığında anlaşılabilir. Bu çözümlemenin genel bağlamı dikkate alındığında, merkezîyetçilik eğiliminin tekbiçimli bir özellik taşımayıp farklı görünümlere bürünebildiğine ilişkin saptamanın belirleyici olduğu görülebilir. Tocqueville'in merkezîyetçilik sorununa ilişkin çözümlemesinin ayırt edici yönü, bu farklı görünümlerin iki ayrı kategoride ayrıştırılmasıyla açığa çıkar: hükümette merkezîyetçilik ve yönetsel merkezîyetçilik. Bu tartışmanın *locus classicus*'u olarak değerlendirildi-

rilebilecek birçok saptamanın yer aldığı *Amerika'da Demokrasi*, Tocqueville'in iki ayrı merkeziyetçilik biçimine ilişkin değerlendirmesinin kuramsal bakımdan ne denli önemli olduğunu kanıtlar. Demokratik toplumda bireylerin siyasal iktidar karşısındaki özgürlüklerinin de sınırını gösteren merkeziyetçilik sorunsalı, 19. yüzyıl liberalizminde belirginleşen sivil toplumcu siyasal ideolojinin temel bileşenleri arasında sayılabilir. Tocqueville'in *opus magnum*'u, içerdiği kendine özgü liberal söylemiyle bu sorunsalın Restorasyon liberalizminin bakış açısına yaptığı katkı açısından da ayrıcalıklı bir yerde konumlanır.

Değişik toplumsal formasyonların analizinden uygun siyasal rejimin türetilmesini amaçlayan çalışmaların sıklıkla görüldüğü karşılaştırmalı siyaset disiplini, 19. yüzyıl liberalizminin yapıtlarında, öncelikle İngiltere ile Fransa arasındaki benzerlik ve farklılıkların saptanmasına yönelik girişimlere tanık olmuştur. Bu ülkelerin karşılaştırmalı çözümlemesi, diğer başka değerlendirme ölçütlerinin yanı sıra, merkeziyetçilik ve ademi merkeziyetçilik ekseninde yürütülen tartışma başlığını da içeriyordu. Tocqueville'in kendi yapıtını geliştirirken karşısında bulduğu bu karşılaştırmalı siyaset alanında yapacağı önemli bir katkı, iki ayrı merkeziyetçilik biçimine ilişkin saptamasında ortaya çıkar. Restorasyon döneminde, örneğin, *Doktrinerler* topluluğunun ileri sürdüğü tezlerin temsil ettiği kuramsal tartışmalar, böyle bir ayrıştırmaya dayanmıyordu. Benzer kuramsal sorunlar üzerinde düşünmekte olan bu topluluğun üyeleri için, merkeziyetçiliğe ilişkin çözümlemelerde iki ayrı biçimin kuramsal gerekliliği kavranabilir olmaktan uzaktı. Örneğin, Fransız siyasal sistemine ve Avrupa uygarlığına ilişkin çözümlemeleriyle öne çıkan François Guizot, bir yanda siyasal iktidar alanındaki merkeziyetçilik ile diğer yanda yönetim alanındaki merkeziyetçilik arasında herhangi bir ayırım yapmaya gerek duymuyordu (CRAIUTU, 1999: 479). Uygarlıktaki dönüşüm süreçlerinin siyasal merkezileşmeyi ve genel çıkarlara odaklanmayı gündeme getirdiğinin saptanması yeterliydi çünkü. Merkezi hükümet ile merkezi idare kavramlarının işaret ettiği siyasal-toplumsal gerçekliğe yönelik ayrıştırmalar, Tocqueville'in kuramsal yaklaşımında daha belirgin bir biçimde ortaya çıkacaktı. Bu yazıda, öncelikli olarak, bu ayrıştırmaların Tocqueville'in genel yaklaşımı içerisindeki konumu belirginleştirilecek ve, buna bağlı olarak, merkeziyetçilik sorununun değişik görünümüne ilişkin tartışmanın kuramsal yönü üzerinde durulacaktır.

İkili Ayırım: Siyasal Merkeziyetçilik ve Yönetimsel Merkeziyetçilik

Tocqueville'in iki ayrı merkeziyetçilik biçimi arasında yaptığı ayırımı gerekli kılan kuramsal zorunluluk, merkeziyetçilik kavramına getirilecek açıklığın daha genel tartışma başlıkları için yararlı olacağı düşüncesinden

kaynaklanır. Amerikan demokrasisinin kıta Avrupa'sındaki siyasal yapılardan farklılaşan tarihsel deneyimi, ampirik gerçeklik düzeyinde, ayrıştırılmamış tek bir merkezîyetçilik kategorisinin yöntemsel bakımdan yeterli olmayacağını gösteriyordu. Hem kuramsal yaklaşım hem de nesnel pratik çözümlemesi, Amerikan deneyimindeki biçimiyle, yönetsel ademi merkezîyetçiliğin –siyasal merkezîyetçilik olmaksızın– sağlayabileceği yararlarla işaret etmekteydi (LAMBERTI, 1989: 210). Böylece, bu tarihsel deneyimden yararlanılması durumunda, hükümet biçimindeki etkinlik ile bireysel özerklik ve özgürlük arasında daha dengeli bir ilişki kurulmasını sağlayacak olan yöntemlerin bilgisine ulaşılabilecekti.

Avrupa toplumsal formasyonlarındaki merkezîyetçi uygulamaları eleştirmek amacıyla, Tocqueville'in geliştirdiği ikili yaklaşım siyasal gücün hükümet ve idare alanlarındaki farklı yoğunlaşma tarzlarına göndermede bulunur. Buna göre, kamusal işlerin yürütülmesi sırasında ortaya çıkan iki ayrı merkezîyetçilik biçimi, değişik alanlardaki işlevsel bölünmelere karşılık geliyordu. Birinci kategoriye oluşturan siyasal merkezîyetçilik savunma, dış politika ve genel yasalar çerçevesindeki ulusal çıkarların somut karşılık bulduğu uygulamalar toplamıyla yakından ilişkiliydi. Yönetsel merkezîyetçilik ise daha çok yerel düzeydeki kamusal işlerin (yerel yönetim, okullar, yerel vergiler vb.) yürütülmesinde görülen güç yoğunlaşmasını anlatıyordu. Başka bir deyişle, birinci tür merkezîyetçilik bütün ulusu yakından ilgilendiren genel konulardaki uygulamalarda açığa çıkarken, ikincisi yerel düzeydeki örgütlenme tarzında kendini gösteriyordu. Tocqueville, bu iki merkezîyetçilik biçiminden birincisini, yani siyasal merkezîyetçiliği, ulusal düzeydeki kamusal işlerin yürütülmesindeki özgül gereklilikler nedeniyle yararlı, hattâ kaçınılmaz bulur. Yönetsel merkezîyetçilik ise yararlı olmak bir yana, yerel düzeyde ortaya çıkabilecek girişim kapasitelerini engellediği için zararlıydı da.

Söz konusu ayrıştırmanın kuramsal görünümüne daha yakından bakıldığında, merkezîyetçilik eğiliminin hangi kamusal ölçekte ortaya çıktığı konusunun belirleyici olduğu görülecektir. Bu eğilim, eğer ulusal ölçekteki kamusal işlerin yürütülmesi sırasında erkin bir noktada yoğunlaşmasına yol açacak biçimde gerçekleşiyorsa, o zaman siyasal merkezîyetçilikten söz etmek gerekiyordu. Aslında yerel ölçekte yürütülmesi gereken kamusal işler ulusal düzeyde ele alınıyorsa, bu durumda, yönetsel merkezîyetçilik gündeme geliyordu. Kısacası, yönetsel merkezîyetçilik yerel düzeydeki girişim kapasitelerinin ortadan kaldırılmasına bağlı olarak siyasal merkezin ulusun bütün yaşam görünümüne müdahale etmesiyle ortaya çıkıyordu. Aynı mantık, ademi merkezîyetçilik kavramı açısından da geçerliydi. Ulusal düzeyde yürütülmesi gereken işler, örneğin mantıksal sonuçlarına ulaştırıldığı feodalizmde olduğu gibi, yerel iktidar oluşumları tarafından üstleniliyorsa

siyasal ademi merkeziyetçilik söz konusu oluyordu. Yönetmel ademi merkeziyetçilik ise, siyasal merkeziyetçiliğin dikotomik karşıtı olarak, yerel ölçekteki kamusal işlerin siyasal merkezin yetki alanı dışına çıkarılmasını anlatıyordu (TOCQUEVILLE, 1948: 86).¹

Tocqueville'in merkeziyetçilik eğilimi konusundaki ikili ayrımı, görüldüğü üzere hükümet ve yönetim alanlarıyla ilişkili oldukça basitleştirilmiş bir işlevsel farklılaşmaya dayanmaktadır. Bununla birlikte, aynı ayrımın bütünüyle basit ve kolay bir biçimde kavranabilir olduğu da söylenemez. Nitekim, hükümet ve yönetimin farklılaştırılması, Tocqueville'in bakış açısındaki özgüllüğün niteliksizleştirilmesiyle sonuçlanan yorumlara zemin hazırlamıştır. Tocqueville, bu farklılaştırmaya işaret ederken, devletin "hükümet ettiğini ama idare etmediğini" (*L'État gouverne mais n'administre pas*) belirtir. Bu önerme, üzerinde yeterince düşünülmezsizin, devletin hükümet ettiği ancak "yasaların yürütülmesi" ile uğraşmadığı biçiminde yorumlanmıştır.² Hükümet ile yönetim arasındaki ayrımın, Tocqueville'in tartışmasının sanki yasaların yerel düzeyde yürütülmesiyle ilişkili olduğu izlenimini yaratacak biçimde ele alınması yanıltıcıdır (DIAMOND, 1992: 117). Tocqueville'in, burada, hükümet ile yönetim arasındaki klasik ayrıma başvurduğu açıktır. Farklı işlevlerin değişik otoriteler tarafından yürütülmesini anlatan hükümet (siyasal iktidar) ve yönetim (idare) ayrımı, merkeziyetçiliğin iki ayrı biçiminin formüle edilmesinde son derece önemlidir.³

Tocqueville'e göre, bütün ulusu ilgilendiren siyasal iktidar sorunlarının ele alınması bakımından hükümet düzeyindeki (*governmental*) merkeziyetçilik ne denli gerekli idiye, yönetmel merkeziyetçilik de o denli zararlıydı. Yönetmel merkeziyetçilik, yerel düzeyde karşılanabilecek toplumsal gereksinmelerle ilgili işlemlerin ulusal düzeye aktarılması ve bütün yetkilerin siyasal merkezde toplanması anlamına geliyordu. Yerel girişim yeteneğini öldürdüğü ve, özellikle insanların giderek yalnızlaşma eğilimi içerisinde oldukları demokratik

1 Bu konuda bkz. POPE (1986: 55), HERETH (1986: 39-40), LAMBERTI (1989: 210), LIVELY (1965: 149), POGGI (1972: 51), WELCH (2001: 72, 79-80) ve CRAIUTU (1999: 479).

2 Örneğin, *Amerika'da Demokrasi*'nin çevirmeni Henry Reeves, bu ifadeyi "devlet hükümet eder, ancak yasaları yürütmez" (*the state governs, but does not execute the laws*) biçiminde yorumlamıştır (TOCQUEVILLE, 1948: 81). Bu çevirinin, söz konusu yanlış yorumların yaygınlık kazanmasındaki rolü üzerinde düşünülebilir.

3 Bu noktada, söz konusu merkeziyetçilik biçimlerinin, doğrudan, federalizm ve üniter devlet kavramlarında ifadesini bulan siyasal sistem farklılaşmasına karşılık gelmediğine işaret edilmelidir.

toplum koşullarında, kamusal duyarsızlığın artmasına yol açtığı için tehlikeliydi. Öte yandan, her düzeydeki sorunun çözümünü merkezi siyasal iktidarın denetimine soktuğu için de, yurttaşların devlete bağımlı kılınmasıyla sonuçlanıyordu (LIVELY, 1965: 149).

Bu durumda, hükümetteki merkezileşme ile yönetimdeki merkeziyetçilik arasında doğrudan bir zorunluluk ilişkisi kurulamazdı. Başka bir deyişle, siyasal merkeziyetçilik, Tocqueville'in çözümlemesi sırasında karşılaştırma örnekleri olarak başvurduğu İngiliz ve Amerikan deneyimlerinin gösterdiği gibi, mutlaka yönetsel merkeziyetçilik ile birlikte bulunmak zorunda değildi. Bu iki merkeziyetçilik biçimi, her ne kadar birbirlerini karşılıklı olarak çekseler de, "ayrılmaz" değildi (TOCQUEVILLE, 1948: 86). Kıta Avrupa'sındaki merkeziyetçilik yanlıları, bu merkeziyetçilik biçimlerini tek bir yönetim altında kaynaştırırlarken, merkezi yönetimin kamusal işlerin yürütülmesinde yurttaşların yerel inisiyatifine kıyasla daha başarılı olduğu görüşüne yaslanıyorlardı. Bunlara göre, merkezi hükümet yerel düzeydeki sorunları daha yetkin bir biçimde ele alabilirdi. Tocqueville, bu türden merkeziyetçilik yanlısı yaklaşımları incelerken, ihtiyatlı bir tutum sergiler: Yerel düzeydeki merkeziyetçilik, belirli koşullar altında gerekli, hattâ yararlı bile olabilirdi. Merkezi iktidarın "aydınlanmış", buna karşılık yerel bölgelerin "cahil" olduğu koşullarda bütün yetkileri tek bir merkezde toplayan merkeziyetçi politikalar yararlı olabilirdi. Ancak, koşullarda ortaya çıkacak ciddi değişikliklere bağlı olarak, yerel halkın "aydınlanmış" olması durumunda aynı sonuca ulaşmak söz konusu olamazdı. Tıpkı Amerikan halkının olduğu gibi, yerel halk kendi sorunları konusunda bilgili ve duyarlı ise, yönetsel merkeziyetçilik yurttaşların girişim yeteneklerini boğmaktan başka bir sonuç vermiyordu. Tocqueville, bilgili ve yetenekli bir halkın bulunduğu koşullarda, "yurttaşların kolektif gücü"nü kamusal refaha yapacağı katkının hükümetinkinden daha fazla olacağına inanıyordu (1948: 89).

Ne var ki, ulusal düzeydeki toplumsal olanakların yeterince değerlendirilemediği koşullarda, hükümette merkeziyetçiliğin sağlanamamasının yol açtığı sonuçlar daha ağır olabiliyordu. Belirli bir toplumsal gelişmişliği öngören demokratik toplumda, siyasal merkeziyetçilik yönetsel ademi merkeziyetçilik ile desteklenebilirdi. Aslında, merkezi bir yönetim anlayışı sergilenemediği için devletin yetersiz kaldığı yolundaki değerlendirmeler, Tocqueville'e göre, siyasal merkeziyetçiliğin eksikliğine işaret ediyordu. Örneğin, ortaçağda Alman devleti elinin altında bulundurduğu bütün güçleri harekete geçiremediği için eleştirilmişti. Buradaki asıl sorun, devleti oluşturan kimi yerel birimlerin kendi otoritelerini genel kamusal merkezle birleştirmek istememelerinden kaynaklanmaktaydı. Bütün halkı ilgilendiren temel konularda bile oydaşma olmayışının bir görünümü, merkezi iktidarın denetimindeki genel yasaların her yerde kabul edilmemesinde açığa çıkıyordu. Bu durumun başlıca nedeni, hükümette

merkezileşmenin henüz gerçekleştirilememiş olmasıydı. Aynı koşullar, bir bütün olarak feodal dönem boyunca gözlemlenebilirdi: Ortaçağda feodal toplumu etkileyen genel karışıklık ortamı, ne yerel ne de genel çıkarlar konusunda belirli bir merkezi odağın yaratılamamış olmasıyla; başka bir deyişle, siyasal iktidara ilişkin yetkilerin yerel güçler arasında paylaşılıyor olmasıyla bağlantılıydı. Bu durumda, Avrupa devletlerinin bu tarihsel dönemde kendi güçlerini etkin bir biçimde kullanamamış olması şaşırtıcı değildi (TOCQUEVILLE, 1948: 87). Bu uslamaması, Tocqueville'in siyasal merkeziyetçiliği hiçbir biçimde olumsuz değerlendirmedeğini, hattâ gerekli gördüğünü kanıtlamaktadır.⁴

Öyleyse, yönetsel olarak ayrıştırılması gereken iki farklı merkeziyetçilik biçimi belirli koşullar altında yan yana gelebilirdi. Burada, dikkat edilmesi gereken temel nokta, her ikisinin etkinlik alanının doğru olarak saptanması gerekliliğiydi. Hükümetteki merkezileşmenin yönetimdeki merkeziyetçilik anlayışıyla desteklenmesi durumunda muazzam bir siyasal güç ortaya çıkıyordu. Bu merkeziyetçilik biçimlerindeki kaynaşmanın olumsuz sonucu, önce tekil yurttaşların sonra da bir bütün olarak yurttaşlar topluluğunun kamusal işler karşısında giderek etkisizleş(tiril)mesiydi. İnsanların gündelik yaşamlarından başlayarak bütün kamusal varoluş biçimlerine dek sızan etkisizlik durumu, ulusal gizilgüçlerin açığa çıkmasını engelliyordu (TOCQUEVILLE, 1948: 86). Fransız tarihsel deneyimi, siyasal merkeziyetçiliğin yoğun bir biçimde yaşandığı 14. Louis döneminde, yönetsel merkeziyetçiliğin son derece düşük seviyede bulunmasına tanıklık etmişti. Kralın devleti kendi varlığıyla özdeşleştirdiği ve uluslararası ilişkilerde bütün ülkeyi temsil etme yetkisini elinde tuttuğu koşullarda bile yönetsel merkeziyetçiliğin az gelişmiş olması, kuşkusuz yerel düzeydeki güç dengelerinin özgül biçimlenişine bağlıydı. Tocqueville, 14. Louis'nin yönetimiyle kıyasladığı kendi döneminde yönetsel merkeziyetçiliğin daha gelişkin olmasını hiç de paradoksal bulmuyordu.

Aslında, kuramsal bakımdan ayrıştırılması oldukça zor olan “hükümet” ve “yönetim” kavramları arasındaki sınırların varsayımsal olması dolayısıyla, burada tartışılmakta olan farklı merkeziyetçilik biçimlerinin belirginleştirilmesi hiç de kolay değildir. Bu nedenle, Tocqueville'in yaptığı ayırımın pek az

4 Tocqueville'in, Fransa'nın Cezayir'deki sömürge yönetimine ilişkin bir değerlendirmesinde, buradaki hükümetin zayıflığını merkeziyetçiliğin olmayışına bağlaması dikkat çekicidir. Tocqueville, bu ülkedeki merkeziyetçilik eksikliği ile Fransa'daki aşırı merkeziyetçiliği aynı siyasal hatanın iki farklı yönü olarak görüyordu (2001: 93-95, 149, 151).

kuramsal değerinin olduğu, buna karşılık farklı toplumsal formasyonların (Fransa, İngiltere ve ABD) karşılaştırmalı çözümlemesinde yararlı olabileceği ileri sürülmüştür (örneğin, LAMBERTI, 1989: 210). Dolayısıyla, siyasal merkezîyetçilik ile yönetsel merkezîyetçilik arasındaki ayrımın bütünüyle açık olduğu söylenemez. Bu ayrımın geliştirilmesinde başvuru genel çıkarlar/ yerel çıkarlar ayrımı da kendi içinde kesin sınırlarla belirginleştirilebilecek durumda değildi: Genel çıkarları yerel çıkarlardan ayırt etmenin sihirli bir formülü yoktur çünkü (MARINI, 1991: 265). Tocqueville de bu ayrımın yol açabileceği kuramsal sorunların farkındaydı (SCHLEIFER, 2000: 177). Bu iki merkezîyetçilik biçiminin belirli koşullar altında eklenmesi, çıkarlar konusundaki ayrımın bütünüyle net olmamasının bir başka göstergesiydi.

Yöntemsel bakımdan ayrıştırılan merkezîyetçilik türlerine somut nesnellik alanından örnek olaylar bulunması her zaman kolay değildir. Tocqueville'in yönetsel merkezîyetçilik uygulamasının en aşırı boyutlara ulaştırıldığı ülkeler için gösterdiği örnek, ironik bir model olarak Çin'di. Bu ülkeyi "mutluluk olmaksızın barışın, geliştirme olmaksızın sanayinin, dayanıklılık olmaksızın istikrarın ve kamusal ahlaklılık olmaksızın kamu düzeninin" olduğu bir siyasal devlet olarak betimliyordu (TOCQUEVILLE, 1948: 90, dn. 49). Her ne kadar Çin, Tocqueville'in karşılaştırmalı çözümlemesinde başvurduğu diğer ülkeler kadar ağırlıklı bir biçimde ele alınmasa da, yönetsel merkezîyetçiliğin ne türden toplumsal görünümlere yol açtığına anlaşılması bakımından yararlı bir modeldi. Tocqueville'e göre, yönetsel merkezîyetçiliği mantıksal sınırlarına kadar götüren ülkelerin durumu Çin'den farklı olamazdı. Çin, bir bakıma, siyasal merkezîyetçiliğin olumlu bir tarzda geliştirildiği, buna karşılık yönetsel merkezîyetçiliğin bulunmadığı ABD deneyimi karşısında dikotomik bir karşılaştırma örneği sağlıyordu. Bu ülke, Avrupalı gözlemcilerin yakın incelemesine açıldığında "evrendeki en mükemmel merkezi idarenin bulunduğu" (TOCQUEVILLE, 1948: 90, dn. 49) bir yer olarak değerlendirilecekti.

Tocqueville'in birkaç ülkeyi incelediği karşılaştırmalı yaklaşımda geliştirilen kuramsal bakış açısı, iki merkezîyetçilik biçiminin kavramsal düzeydeki konumlarının saptanmasında çelişkili yorumlara yol açmıştır. Oldukça sık rastlanan bir yoruma göre, hükümetteki merkezîyetçilik, izlenmesi öngörülen siyasetlerin belirlenmesindeki merkezi süreçlere işaret eder. Buna karşılık, yönetsel ademi merkezîyetçilik, merkezi iktidar tarafından benimsenen politikaların yerel düzeyde yürürlüğe konması biçiminde anlaşılmalıdır. Bu durumda, siyasal merkezîyetçilik ağırlıklı olarak yasama etkinliğiyle ilişkili politik pratikleri; yönetsel merkezîyetçilik ise, bu politikaların uygulanmasıyla ilişkili yerel pratikleri içerir. Tocqueville'in ortaya attığı iki farklı merkezîyetçilik kategorisi, bu şekilde, yasama ile uygulama etkinlikleri

arasında yapılan ayrıma aktarılır. Kısaca böyle özetlenebilecek olan bu yorum, Tocqueville'in, siyasal yeniden yapılanma tasarısında; yasama etkinliğinin ulusal, yasaların uygulanmasının ise yerel düzeyde yürütülmesini önerdiği gibi bir sonuca yol açmaktadır (DIAMOND, 1992: 116-17). Buradaki haliyle, hükümet ile yönetim (idare) kavramları arasındaki ayrımın, karar alma ile uygulama süreçlerine ilişkin bir başka ayrımdan türetildiği görülebilir (MARINI, 1991: 268-69).

Ne var ki, arkaplanındaki nedensel öncülleri nasıl formüle edilirse edilsin, Tocqueville'in kuramsal çözümlemesi izlenecek politikaların merkezi olarak oluşturulması ile bu politikaların yerel düzeyde uygulanması biçiminde özetlenebilecek olan bir ayrıştırmaya dayandırılmaz. Merkeziyetçiliğin iki biçimi, farklı kamusal-siyasal etkinliklerin iki ayrı düzlemdeki işbölümüne göre dağıtılmasından çok, bu etkinliklerin yürütülme tarzındaki farklılıklara göre gelişir. Zira, Tocqueville'in bakış açısı yakından incelendiğinde, hükümet ve idare kavramlarının kendi içinde bir bütün oluşturdukları anlaşılacaktır. Her ikisi için de politikaların oluşturulması ile uygulanması arasında öngörülen farklılık belirleyici olmaktan uzaktır. Aslında, bunların birbirinden ayrıştığı nokta işlerin nasıl yürütüldüğünden çok hangi işlerin yetki alanında bulunduğuyla yakından ilişkilidir. Somut olarak belirtmek gerekirse, hükümet düzeyindeki yetki bütün ulusu ilgilendiren tekbiçimli kararlar ve uygulamalar bütünlüğünü; idare düzeyindeki yetki ise, toplumsal süreçlerdeki tekil olmasa bile özgül nitelikteki etkinlikleri içerir (MARINI, 1991: 269).

Tocqueville, ulusun toplumsal refahı ve yeniden üretimi için gerekli gördüğü siyasal merkeziyetçiliğin, belirli koşullar altında olumsuz sonuçlara yol açarak özellikle despotizmin gelişimini hazırlayabileceğini düşünür. Merkeziyetçiliğin bu türü, yerel yönetim alanındaki bütün toplumsal görünümünün anlık gözetim ve denetimini içerecek boyutlara ulaştığında, siyasal rejimin baskıcı biçimlere bürünmesi olasıydı. Yönetimsel mekanizmaların toplumsal varoluşun değişik alanlarını etkisizleştirecek biçimde yaygınlaştırılmasının kaçınılmaz sonucu, yurttaşların potansiyel güçlerinin giderek körelmesi ve siyasal rehabetin ağırlık kazanmasıydı. Ancak, aşırı boyutlara ulaştırılmadığı ve yönetsel merkeziyetçiliğe dönüştürülmediği sürece, siyasal merkeziyetçilik ulusal gelişmede dikkate alınması gereken temel bir etkendi. Tocqueville, *Amerika'da Demokrasi*'de, "hükümette güçlü bir merkezileşme olmaksızın" hiçbir ülkenin yaşamını sürdürüp gelişemeyeceğini yazar (1948: 87). Değişik toplum biçimlerini karşılaştırırken, aristokratik toplumda hükümetteki ademi merkeziyetçiliğin belirli bir düzeyde olduğunu; demokratik toplum biçiminde ise, despotizm aşamasına geçildiği takdirde, yönetsel işlerin bile merkezileşme sürecine sokulduğunu vurgular (1948: 86-97). Demokratik devrim sonrasında siyasal ve yönetsel yetkilerin tek bir

merkezde toplanması, dünya tarihsel-ölçekteki bir gelişme uğrağı olarak düşünülebilirdi.

Ancak, Batı toplumlarının izlediği gelişim çizgisinde farklı bir konumda bulunan ABD’de ise, merkezîyetçilik eğilimi kıta Avrupa’sındaki yapısal özelliklerin dışında görünümsergilemişti. Tocqueville’in Amerikan deneyiminden en fazla etkilendiği özgül nitelikler arasında, 1830’larda bu ülkenin yönetsel merkezîyetçiliğinin yansımalarıyla henüz tanışmamış olması dikkat çeker. Ona göre, ABD’de, bürokratik hiyerarşinin egemen bir güç durumuna gelmesini engelleyen aynı süreçlerin, hükümetteki merkezîleşmeyi en üst aşamasına kadar taşıması sonucunda etkin bir siyasal sistem ortaya çıkmıştı (TOCQUEVILLE, 1948: 87; ayrıca bkz. MARINI, 1991: 259). Bu durumun yönetsel ilişkiler alanındaki stratejik bir yansıması, yerel yönetim kurumlarının hiçbir Avrupa ülkesinde görülmedik ölçüde gelişmesi ve yurttaşların yerel düzeydeki katılımları için uygun koşulların ortaya çıkması idi. Amerikan deneyimi, özellikle kıta Avrupa’sındaki ülkelerle karşılaştırıldığında, siyasal merkezîyetçiliğinin en gelişkin biçimine kavuşturulduğu, fakat yönetsel merkezîyetçiliğinin bulunmadığı ayrıksı bir örneği simgeliyordu. Başka bir deyişle, ABD’nin özgüllüğü bu ülkede hükümet alanındaki merkezîyetçiliğinin varlığına yönetsel merkezîyetçiliğinin yokluğunun eşlik etmesinde açığa çıkmaktaydı (TOCQUEVILLE, 1948: 271; ayrıca bkz. WOLIN, 2001: 94, 262).

Tocqueville’in karşılaştırmalı çözümlemesinde, Amerikan deneyimine benzer bir örneğin bulunabileceği İngiltere’de, siyasal merkezîyetçiliğinin en ileri aşamaya ulaştığı, buna karşılık ademi merkezîyetçi politikaların büyük ölçüde yaygınlık kazandığı bir başka önemli ülkeydi (1948: 86; 1958: 109). İngiltere’de parlamenter yönetim üzerinde belirleyici kısıtlamaların olmaması ve gerektiğinde, izlenmesi kararlaştırılan politikaların büyük bir güçle desteklenmesi siyasal merkezîyetçiliğinin gelişim düzeyi bakımından önemli bir göstergiydi. Yönetsel düzeyde ademi merkezîyetçiliğinin ortaya çıkmasına yol açan etkenler ne olursa olsun, bu ülkede, John Stuart Mill’in Tocqueville’e aktardığı görüşe uygun olarak, genel düşüncelerin güçlenmesine elverişli entelektüel iklimin yerleşiklik kazanması dikkat çekiciydi. Tocqueville, Mill’in benimsediği bu yoruma karşın, İngiliz deneyiminde asıl belirleyici etkenin yerel kurumsallaşma dinamiklerinin ulaştığı boyut olduğunu düşünüyordu. Ayrıca, yerel kurumlar karşısında oldukça destekleyici bir konumda bulunan parlamenter gelenek de, yürütmenin üstlenebileceği etkileme rolünün benimsenmesiyle birlikte, ademi merkezîyetçi politikaların egemenlik kurmasında önemli bir etkendi. Yürütme erkinde güçlü bir rakibin yaratılmasını engellemek isteyen yasama organı, gündelik işlerin yürütülmesi sırasında yerel

etkinlikleri gözetim ve denetimi altına alamayacak durumdaydı (LIVELY, 1965: 150).

Yönetimsel merkeziyetçilik konusunda Amerikan ve İngiliz deneyimleri farklılık sergilese de, genel olarak merkeziyetçilik eğiliminin kaçınılmaz bir biçimde belirginlik kazanacağını vurgulayan saptama Tocqueville'in yaklaşımının köşe taşları arasında yer alır. Hükümet etme alanındaki bilgi birikiminin sağladığı teknik yöntem ve araçlar sayesinde, siyasal düzeydeki hiyerarşik-bürokratik örgütlenme tarzı ve mutlak yönetimlerin elde ettiği üstünlük biçimleri merkeziyetçiliğin güçlenmesini kolaylaştırıyordu. Egemen iktidarın kendi gücünü artırmasına koşut olarak, yerel düzeydeki eski örgütlenme biçimleri, geçmişte sahip oldukları yetkileri siyasal merkeze aktarmak zorunda kalmışlardı. Yerel kurumların, aristokratik zümrelerin, korporasyonların vb. sahneyi terketmesi sonucunda eski egemenlik yapılarının yeni demokratik merkeze aktarılması yalnızca Fransa için değil, kıta Avrupa'sının diğer ülkeleri için de geçerli bir eğilime işaret ediyordu. Aristokratik toplumun içerdiği bireysel ve zümresel etkinlik tarzlarının giderek arkaplanda kalmasıyla birlikte, merkeziyetçi yönetimin etki alanında da muazzam bir genişleme görülmüştü. Geçmişte kamusal kararların alınması sürecine kolektif olarak katılma yeteneğini geliştirememiş yurttaşların çoğunlukta olduğu bir ülkede, koşullarda eşitlik ilkesinin yaygınlık kazanması da merkezileşme sürecinin bir başka görünümüydü (HERETH, 1986: 29; ayrıca bkz. HABERMAS, 1998: 136-38).

Tocqueville'in, ilerlemesi karşısında ihtiyatlı bir bakış açısı geliştirdiği merkeziyetçilik eğiliminin güçlenmeye başlamasını vurgulayan çözümlenmesinde birkaç temel etken ayrıştırılabilir. Ekonomi alanındaki olumsuz gelişmeler, sanayinin gereklerine uygun yeniden yapılanma girişimleri, uluslararası ilişkilerdeki savaş ortamı, sınıflar arasındaki eşitsizlik ilişkileri, krizdeki siyasal düzenin restorasyonu vb. etkenler, merkeziyetçi bir siyasal iktidar anlayışının geçerlilik kazanmasının arkasındaki nedenler arasında sayılabilir. Özellikle, toplumsal ilişkiler örüntüsünün değişik görünümünde açığa çıkan krizler karşısında, siyasal istikrarın bir an önce yeniden oluşturulmasını isteyen kitlelerin psikolojik durumları da dikkate alınmalıydı. Demokratik toplumda yurttaşlar arasındaki yalnızlaşma ve yabancılaşma eğilimini güçlendiren aynı süreçler, merkeziyetçi politikaların yaygınlaşmasına da yol açıyordu. *Ancien régime*'deki aristokratik aracı kurumların sağladığı koruma mekanizmalarının yokluğunda, ikincil nitelikteki yeni sivil toplum örgütlenmelerinin devreye gir(e)memesine koşut olarak, tekil bireylerin toplumsal güvence araçlarını merkezi yönetimde aramaları kaçınılmazdı. Başka bir deyişle, yurttaşların kendi yalnızlıklarında karşılaşılabilecekleri tehditlerden korunmak için ilk olarak başvuracakları

öznenin siyasal iktidar ya da hükümet olması son derece olağandı (BOESCHE, 1992: 43; ZETTERBAUM, 1967: 72-73). Dolayısıyla, merkeziyetçiliğin egemen bir eğilim durumuna gelmesi için uygun koşulların ortaya çıkmasını sağlayan temel tarihsel dönüşüm uğrağı aristokratik toplumun sona ermesiydi.⁵

Tocqueville'e göre, demokratik devrim sonrasında merkeziyetçi anlayışın gelişmesini güçlendiren düşünce iklimine ya da ideolojik ortama bakıldığında, göze çarpan temel sosyo-psikolojik görünümlerden birisi yurttaşların özgül algılama biçimlerindeki dönüşümde açığa çıkar. Toplumsal düzeydeki "huzursuzluk korkusu" ve "refah isteği", merkezi iktidarın giderek güç kazanmaya başlamasına yol açıyordu. Siyasal iktidar karşısında yurttaşların aşırı bir beklenti içine girmelerini sağlayan düşünce, anarşik koşullardan kurtulmanın en anlamlı yolunu güçlü, aydınlanmış ve güvenilir bir kurumsal yapılanmada buluyordu. Kendisi hakkındaki kamuoyunun bakış açısının bu şekilde oluştuğunun bilincinde olan devlet, demokratik toplum aşamasındaki özgül konumundan yararlanarak, bu düşünce tarzının yaygınlık kazanmasına çalışmaktaydı. Sonuçta, yurttaşlar topluluğu temel sosyo-psikolojik durumlarına uygun olarak, devletten elde ettikleri genel korunma karşısında tekil bireylerin bütün haklarının teker teker siyasal merkeze aktarılmasını onaylıyordu. Bu nedenle, Tocqueville'e göre, büyük altüst oluşların yaşandığı kanlı bir devrim sonrasında açılan dönemler, yurttaşların merkezi iktidarın gücünü artırmaya en hazır ya da istekli oldukları zaman dilimlerini oluşturuyordu. Böylesi dönemlerde duyulan kamusal istikrar ve huzur isteği, engellenemez bir tutkuya dönüşerek siyasal iktidarın merkezileşmesine ve belirli bir odakta yoğunlaşmasına katkıda bulunmaktaydı (TOCQUEVILLE, 1953: 300).

Merkeziyetçilik eğiliminin güç kazanması için elverişli koşulları içeren bir başka uğrak, siyasal iktidarın olağanüstü bir çaba göstermesini zorunlu kılan savaş zamanlarıdır. Tocqueville, büyük toplumsal projelerin gerçekleştirilmesindeki etkin rolünü kabul ettiği merkeziyetçi siyasal iktidarın, savaş döneminde benimsemek zorunda kalacağı önlemlerin kaçınılmazlığına işaret eder. Başarının asıl olarak ulusal olanakların tek bir hedef doğrultusunda harekete geçirilmesine bağlı kılındığı savaşlarda, kamusal iradenin merkezi hükümetin güçlenmesini ve tek yetkili organ olarak ortaya çıkmasını onaylaması doğaldı. Askerlik alanındaki "dahi" komutanların merkeziyetçi politikalara eğilim göstermeleri bu nedenle şaşırtıcı değildi; aynı şekilde,

5 Tocqueville, şöyle yazar: "bir ulus kendi aristokrasisini ortadan kaldırdığı zaman, neredeyse otomatik olarak iktidarın merkezileşmesine doğru eğilim sergiler" (1955: 60).

merkeziyetçiliğin “dahi”lerinin de, bütün ulusal güçlerin tek bir noktada, siyasal iktidarın elinde toplanmasını sağladığı için savaş karşısında istekli davranmaları da anlaşılabilir. Tocqueville, bu uslamaya dayanarak, sık sık savaşa girişen demokratik ulusların, girmeyenlere kıyasla merkeziyetçi politikalara daha eğilimli olduklarını kaydeder (1953: 300).⁶

Tocqueville’in düşüncesinde devrim ve savaş zamanlarına ilişkin ortak değerlendirmeye dayanak oluşturan temel varsayım, olağanüstü koşullar altında, ulusun bütün kapasitelerini bir araya getirmeye yönelik siyasal gereksinmenin mutlaka açığa çıkacağını öngörür. Özellikle demokratik devrim zamanında, geçiş döneminin koşulları merkeziyetçi uygulamaların hakimiyet kurmasını zorunlu kılıyordu. Öte yandan, devrimin bir kez yerleşiklik kazanmasıyla birlikte, merkeziyetçilik gereksinmesinin artık önemsizleşeceğini beklemek de doğru olmazdı. Devrime yön veren ideolojik bakış açıları ve toplumsal psikoloji, merkeziyetçilik eğilimi tarafından pekâlâ yeniden üretilebilir; dolayısıyla, devrimci düşünceler ile bu eğilim arasında bir karşılıklı etkileme ilişkisi bulunmaktaydı. Kuşkusuz, devrim dönemindeki bakış açılarının yeniden üretilmesindeki bir başka etken, merkeziyetçi uygulamaların da katkısıyla, siyasal alanda genel özgürlük koşullarının yaratılamamasıydı (LAMBERTI, 1989: 212, 214). Tocqueville, bu nedenle *Eski Rejim*’de (1955), bireyler arasındaki ayrıcalıkların belirleyici olduğu aristokratik toplumda ortaya çıkmaya başlayan merkeziyetçilik eğiliminin, siyasal düzeni alt üst edecek olan devrimci düşünce ortamının gelişmesi üzerindeki etkisine önemli bir rol atfetmiştir.

Sanayileşme sürecinin de güçlenmesi için uygun koşullar yarattığı yönetsel merkeziyetçilik eğilimi, içerdiği bütün gelişmeci yönlerin varlığına karşın, toplumsal ilerleme dinamikleri açısından bir dizi olumsuzluk sergilemekteydi. Tocqueville’in yönetim alanındaki merkeziyetçiliği değerlendirirken üzerinde özellikle durduğu nokta, ademi merkeziyetçilik politikasının yönetsel yararlarından çok siyasal sonuçlarıydı. Demokratik toplum koşullarında yönetsel merkeziyetçiliği engelleyecek uygulamalar, kamusal alanda yurttaşlık bilincinin gelişmesine yardımcı olacak, bireylerin içine çekildikleri yalnızlaşma tuzağından kurtulmalarını kolaylaştıracaktı (MARINI, 1991: 259). Yönetsel merkeziyetçilik, merkezi iktidar kurumlarından yerel yönetimlere kadar uzanacak bir biçimde, denetimine aldığı bütün kurumlarda katılımın engellenmesine dayanıyordu. Yurttaşların gündelik yaşamlarında daha dolaysız olarak ilişki içine girdikleri yerel kurumlar, katılımcı bir anlayışla

6 Devrim ve merkeziyetçilik arasındaki belirlenim ilişkisinin belirgin bir biçimde ele alındığı klasik metin, *Eski Rejim*’dir.

yönetilmedikleri için, yerel gereksinmeler karşısında yeterince duyarlı olamıyordu. Yurttaşlar ile yönetim mekanizmaları arasındaki ilişkilerin dışlayıcı niteliğe bürünmesinin önemli bir sonucu, kitlelerin katılım süreçleri karşısında giderek yabancılaşmalarıydı. Gündelik çıkarlarının karşılanmasına yönelik uygulamaları yerel yönetim alanından beklemeyen yurttaşlar, başvuru makamı olarak merkezi iktidarın denetimindeki hükümet kurumlarını görüyordu. Bu durumdan yararlanan, despotik bir yönetime doğru kayma olasılığı bulunan merkezi yönetimdi (POPE, 1986: 64-65).

Demokratik cumhuriyet koşullarında, siyasal yönetim süreçleri, çatışmakta olan değişik fraksiyonlar arasındaki güç ilişkilerinin yansıması olarak anlaşılacaksa; yeni rejimin mutlakıyetçi dönemden aldığı kurumlar, yurttaşların katılımcı siyasal pratikleri geliştirebilmeleri için yeterli olamazdı. Tocqueville, kamusal duyarlılık biçimlerinin yitilmesi sonrasında, yurttaşların özçıkarcı bireyselliklerinden kurtularak siyasal alanda etkinleşmeye başlamalarının yolunun katılımdan geçtiğini düşünüyordu (HERETH, 1986: 31, 127). Merkeziyetçi yönetim (idare), asıl olarak yurttaşların katılımını yadsıyan bir siyaset tarzına dayandığı için, kitlesel katılımı gerektiren toplumsal-siyasal programların başarıya ulaştırılmasında bir engel durumuna geliyordu. Bu bakımdan, yeni siyasaların yaratılmasından çok engellenmesine yönelik özel bir siyasal anlayışı yansıtmaktaydı. Bütün ülkeyi ilgilendiren her türlü konuda karar alma mekanizmasının merkezde yoğunlaştırılmasını savunan siyasal anlayışlar için, kamusal etkinliklerde yerel girişimlere başvurulması, düşünülebilir bir seçenek olmaktan uzaktı. Ancak, Tocqueville'in *Amerika'da Demokrasi*'de belirli bir hayranlıkla yorumladığı ABD deneyimi, yerel gereksinmelerin yurttaş girişimleriyle nasıl karşılandığının tipik bir örneğiydi (LIVELY, 1965: 161).

Tocqueville'e göre, Fransız Devrimi sonrasında kurulan merkeziyetçi devlet aygıtında açığa çıkan tekbiçimci yönetim konsepti, canlı bir toplumsal yaşamı öngören Amerikan deneyimi için uygun olamazdı. Tocqueville, "ne kadar aydınlanmış ya da yetenekli olursa olsun, merkezi bir iktidarın, kendi başına, büyük bir ulusun yaşamının bütün ayrıntılarını kuşatamayacağı" (1948: 90) kanısındaydı. Dolayısıyla, ademi merkeziyetçiliğin yararlarını öne çıkaran merkeziyetçilik eleştirisi, yalnızca, iyi yönetimin nasıl olacağını saptayacak olan siyasal bir ilke sorunu olmanın çok ötesine geçiyordu. Başka bir deyişle, siyasal yönetim süreçlerinin sırasıyla merkezi, bölgesel ve yerel kurumlar arasında uygun bir biçimde dağıtılması, anayasa hukukunun ilgi alanıyla sınırlı bir yönetim felsefesi tartışmasından ibaret değildi. Yerel düzeydeki gereksinmelerinin karşılanması sırasında doğrudan kendi görüşlerine başvurulmayan yurttaş, sorunların çözümünü merkezi iktidarın bakış açısına

birakan kamusal hizmet pratiği karşısında katılımcı politika yaklaşımını anlamlı bulmayacaktı (HERETH, 1986: 30).

Bu bakımdan, Tocqueville'in, anayasal düzenin özgül bir biçimde oluşumu ile yurttaşların içinde etkinlik gösterdikleri siyasal-toplumsal ortam arasında dolaysız bir bağlantı kurduğu kolayca görülebilir. Yönetimdeki merkeziyetçilik, sahip olunan ulusal güç ve yeteneklerin belirli bir noktada toplanması açısından kuşkusuz yararlı görülebilirse de, sonuçta "güçlerin yenilenmesi"ni engellediği için zararlıydı. Merkeziyetçi yönetim anlayışı, yerel kapasitelerin ve kamusal duyarlılığın gelişmesini zorlaştırarak, ulusal varlığın açılım sağlamasını sürekli sınırlamaktaydı. Aslında, hükümetin kendisi de işlerin bu şekilde yürütülmesinden olumsuz yönde etkilenmekteydi (TOCQUEVILLE, 1948: 86, 87; 1953: 300). Öte yandan, siyasal iktidar için zararlı olan bu merkeziyetçilik biçimi, Tocqueville'in demokratik toplumdaki bireyselleşme eğilimiyle ilişkilendirdiği yabancılaştırma süreçlerini derinleştirmediği için, bireyler için de elverişsiz koşullar yaratıyordu (KAHAN, 1992: 17; OSSEWAARDE, 2004: 45). Bireyselleşme, kişinin kendisini toplumsal oluşumun daha büyük alanlarından giderek uzakta tutması ve gündelik ilişkilerini aile üyeleri ve yakın çevresinden oluşan küçük bir toplulukla sınırlandırması sonucunu doğuruyordu. "Kökene bakımından demokratik olan" bireyselleşme, yeni toplum biçiminde eşitlik ilkesinin üstünlük kurmasına koşut olarak gelişme gösteriyor; ilkin "kamusal yaşamın erdemlerini" zayıflatırken, sonra "uzun erimde diğerlerini" de yokederek doğrudan bencillığe dönüşüyordu (TOCQUEVILLE: 1953: 98).⁷ Tocqueville, *ancien régime*'in ayrıcalıklı sınıfını oluşturan ve üyelerine değişik bireysel varoluş olanakları tanıyan aristokrasiye yönelik olarak bireyselleşme kavramını kullanmaz. Soyluluk, tam tersine, özellikle merkezi iktidar karşısında kendi özerkliğini savunma yeteneğini sergilediği için, sahip olduğu içsel değerler dolayısıyla yüceltilir (KATEB, 2003: 296).

Bu bakış açısından, demokratik devrim sonrasında yerel özerklik uygulamalarının ortadan kaldırıldığı kıta Avrupa'sı ülkelerinde, aşırı bireyselleşme eğilimi yurttaşların, içinde yaşadıkları topluma âdeta bir "sömürgeci" gibi yaklaşarak onun sorunlarına giderek yabancılaştırma yol açmaktaydı. Bunun sonucunda, yurttaşlar açısından devletle ilgili genel düzenlemelerin nasıl gerçekleştirildiğinin herhangi bir önemi kalmıyor; siyasal süreçler konusundaki bilgi ve bilincin gündelik ilişkilerdeki somut karşılığının yaratılması söz konusu olmuyordu. Bu yabancılaştırma, yalnızca ulusal düzeydeki ilgisizliği değil, yerel sorunlar karşısındaki umursamazlığı da körüklüyordu. Bireysel yurttaşlık

7 Ayrıca bkz. MITCHELL (2002: 120) ve MANENT (1996: 53-54).

algılaması böyle biçimlendiğinde, halkın popüler kültüründeki otorite ideolojisi, temel siyasal özne olarak merkezi iktidarı ya da hükümeti öne çıkarmaktaydı. Siyasal iktidarın somut bir yurttaşlık bilincine dayandırılmamasının olumsuz sonucu, bireylerin hükümet karşısında pragmatik bir yararlanma ilişkisi geliştirmeleriydi: Hükümet, ancak kendi dolaysız çıkarlarını sağladığı ölçüde olumlanıyor; bu rolü yerine getiremez duruma geldiğinde de kamusal destekten yoksun bırakılıyordu. Hiç de gelişkin bir yurttaşlık bilinciyle karıştırılmaması gereken bu siyasal kayıtsızlık hali, yurttaşlar ile merkezi iktidar arasında istikrarlı bir ilişkinin yeniden üretimini sorunlu kılıyordu (LIVELY, 1965: 162).

Tocqueville'in kuramsal modeline göre, Fransa, demokratik devrim sonrasında yaşanan bireyselleşme sorunlarının siyasal merkezîyetçilikle güçlü bir biçimde eklemlendiği tipik bir ülkeydi. Bu ülkedeki tarihsel blokun somut biçimlenmesi, örneğin İngiliz deneyiminden farklı bir gelişim çizgisini yansıtarak, ulusal düzeydeki türdeşliğin kolaylıkla sağlanamayacağını göstermişti. Fransız ulusal formasyonunun bileşenleri kendi varoluşlarını diğer toplumsal grupların üzerinde gördükleri için, değişik zümreler ve sınıflar arasında sağlam bir birliktelik sağlanamamıştı. Tocqueville, böyle yorumladığı ulusal varlığın temel sorununu, yalnızlaşma süreçlerinin etkisi altındaki kendine özgü topluluksal bireyciliğin siyasal kertede merkezîyetçi bir yönetim tarzına yol açmasında görüyordu. Demokratik toplumların tamamını ilgilendiren bu sorun, yurttaşlık ideolojisinin de koşut bir biçimde oluşmasından dolayı daha da karmaşık bir boyut kazanmaktaydı. Fransız tarihsel blokunun ikilemi, bütün toplumu etkileyen tektipleştirici eşitlik eğiliminin, ulusal bütünlüğü engelleyen topluluksal bireycilik görünümünün yaygın olduğu koşullarda gelişmesiydi (CRAIUTU, 1999: 478).

Aslında, tarihsel blokun üstyapısındaki ideolojik ve siyasal biçimlerle ilgili olan bireyselleşme, yabancılaşma ve merkezîyetçilik arasındaki bağlantı, yapıya ilişkin kapsamlı bir çözümlemeyi gerektirir. Yapısal kertedeki üretim tarzına ilişkin varoluş biçimleri kavranmadığında, kapitalist toplumsal formasyonun iktisadi yapılarının ortaya çıkardığı karşılıklı etkinin boyutları anlaşılabilir. Tocqueville'in çözümlemesinin eksik kaldığı ya da ideolojik olarak üstünün örtülmesine yol açtığı sorun başlığı, üstyapısal görünümünün (yabancılaşma, bireyselleşme, siyasal devletin merkezîyetçiliği vb.) yapısal bileşenlerle (ticaret ve sanayinin gereksinimleri, ekonomik artığa el koyma biçimleri vb.) ilişkilendirilmemesidir. Tocqueville kapitalizmin ayrıntılı analizinden türetilen bir bakış açısına dayanmadığı için, sivil toplumun modalitelerine ilişkin doyurucu bir anlamlandırma çerçevesi sun(a)maz. Batı dünyasının ekonomik gelişimi konusunda geniş kapsamlı bir açıklama modelinin olmaması (MITCHELL, 2002: 276), Tocqueville'in çözümlemesinin üstyapıyla sınırlı kalmasının nedeni olarak görülebilir.

Tarihsel blokun somut bütünlüğüne yönelik eklemleyici bir mantıktan yoksun bulunmakla birlikte, Tocqueville'in merkeziyetçilik eleştirisinin dikkat çekici yönü yönetsel süreçlerin özgül biçimlenişi ile yeni despotizm formlarının ortaya çıkması arasında kurduğu nedensellik bağıntısıdır. Restorasyon liberalizminin de tartışma başlıkları arasında yer alan bu başlık, öncelikle, yerel özgürlüklerin ne denli önemli olduğunun vurgulanmasıyla yakından ilişkiliydi. Pierre Paul Royer-Collard'ın yerel yönetim kurumlarına ilişkin değerlendirmesi ile Tocqueville'in çözümlemesi arasındaki koşutluklar, *Doktrinerler* topluluğunun ideolojik etkisinin boyutları konusunda başka bir örnek oluşturur. Bu siyasal akımın öne çıkardığı izlek, yönetsel merkeziyetçiliğin toplumsal sınıflar ve tekil bireyler arasındaki farklılıkları ortadan kaldırarak eşitlikçi yapıları ve merkezi kurumları güçlendirdiği düşüncesine dayanıyordu. Buna göre, izlenen merkeziyetçi politikalar sonucunda *ancien régime*'deki aracı kurumların varlığına son verilmiş; böylelikle, bir yandan toplulukçu değerleri aşındıran bireyselleşme eğilimi, diğer yandan da demokrasi koşullarında yeni bir despotizm biçimi için uygun koşullar yaratılmıştı (CRAIUTU, 1999: 482; 2003: 165-66).

Burada önemli olan nokta, yönetsel mekanizmanın sağladığı olanakları siyasal bakımdan yabancılaşmış ve ilgisizleşmiş kitlelerin yönlendirilmesinde kullanan bir yönetici sınıfın, merkezi iktidarı ve siyasal süreçleri tekelci biçimler altında yeniden yapılandırmasıydı. Siyasal iktidarın yönetici sınıfın elinde yoğunlaştırılması sonrasında ortaya çıkan başlıca tehlike, yurttaşların siyasal katılım araçlarından yoksun bırakılmasından ibaret değildi; aynı zamanda, cumhuriyetçi bir siyasal rejimin işleyiş koşullarını da ortadan kaldırmak üzere, bireylerin kendi sorumluluklarıyla etkinlik gösterebilecekleri kamusal süreçlerin önemsizleştirilmesi de ciddi bir olumsuzluk göstergesiydi. Siyasal kurumlar ve aktörler arasındaki ilişkilerin katılımcılığı dışlayıcı bir biçimde örgütlenmesiyle birlikte, demokrasinin yeni bir despotizm biçimine doğru evrilmesi şaşırtıcı olmayacaktı (HEREETH, 1986: 33). Tocqueville, bu nedenle, yönetimde merkeziyetçilik ile demokratik despotizm arasında bir nedensellik ilişkisi kurmaya yönelmiştir⁸: Amerikan deneyimindekine benzer bir demokratik cumhuriyet, özellikle geçmişte tek kişi yönetiminin belirlediği yönetsel anlayışların etkisi altında bulunmaktaysa, "halkın yasalarının ve geleneklerinin" derinliklerine yönetsel merkeziyetçiliğin nüfuz etmesinin son derece vahim sonuçları olacaktı. Tocqueville'e göre, böyle bir ülkede,

8 Tocqueville'in, İngiltere'ye yaptığı gezi sırasında tuttuğu notlarda yer alan şu saptama tipiktir: "Merkeziyetçilik, demokratik bir güdü; ortaçağın bireyselci sisteminden kurtulmayı başarabilmiş bir toplumun güdüsü. Despotizme hazırlık" (1958: 77; ayrıca bkz. SCHLEIFER, 2000: 203).

Avrupa'nın monarşik devletlerinde görülenden daha "katlanılmaz" bir despotizm biçimi başgösterirdi (1948: 272).

Yönetmel merkezietçiliğin kolaylaştırdığı koşullar altında gelişen demokratik despotizm, çoğunluğun egemenliğine dayalı siyasal sistemlerin, bireysel hak ve özgürlükleri mutlaka güvence altına almadığının ya da alamayacağını göstergesiydi. Tocqueville, çoğunluk yönetimi konusundaki kuşkucu yaklaşımını "çoğunluğun tiranlığı" kavramıyla derinleştirirken, demokratik despotizm olasılığını aklında tutuyor olmalıydı. Aslında, onun bu ideolojik yaklaşımının arkaplanında, sınıfların, grupların ya da bireylerin elindeki sınırlandırılmamış iktidarın her durumda kötü olduğunu savunan liberal tez bulunur: "Sınırsız iktidar, kendi içinde kötü ve tehlikelidir. İnsanlar onu sağduyuyla kullanabilecek yetenekte değildir; erdemi ve adaleti gücüne her zaman eşit olduğu için, yalnız Tanrı kadiri mutlakdır" (TOCQUEVILLE, 1948: 260). Demokratik toplum aşamasında gündeme gelen "yönetmel merkezietçilik" yaklaşımının güçlendirdiği demokratik despotizmin ayırt edici yönü, eski despotizm biçimlerinden farklı olarak, bireyler üzerinde baskıcı bir yönetim kurmayı hedeflemek zorunda olmamasıydı. Bu yönetim biçiminin kendi içindeki apolitik karakteri, toplumsal yaşamın her alanında bireysel varoluş koşullarının doğrudan engellenmesini gereksiz kılıyordu (HEREETH, 1986: 68). Tocqueville'e göre, demokrasinin bozulmasından kaynaklanan yeni despotizmin başlıca olumsuzluğu, bireyle devlet arasındaki karmaşık bağlantıları sağlayan toplumsal etkinlik alanlarının ortadan kaldırılmasıydı. Demokrasinin içsel gerilimlerinin yol açtığı bu eğilim engellenemez değildi; fakat, bireylerin hak ve özgürlüklerini güvence altına alacak mekanizmalar ancak yapay olarak sonradan yaratılabilirdi. Ne var ki, demokrasinin denetlenebilir olan bu eğilimi, merkezietçi hükümet olgusunun "doğal" bir özellik olduğu gerçeğini ortadan kaldırmıyordu (LAMBERTI, 1989: 225).

Demokratik sistemin merkezietçilik eğilimi bir kez doğal olarak açığa çıktı mı, toplumsal süreçleri yeni kölelik biçimleri istila etmeye başlamaktaydı. Burada işaret edilmesi gereken temel nokta, merkezi iktidarın, vesayetçi bir yönetim altında yaşamaya hazır duruma gelen bireyleri sorumluluk ve yetkiden uzak tutmayı sürekli olarak başarabilmesiydi. Hükümet, denetiminde bulundurduğu yönetmel olanaklardan, uyrukların hemen her alandaki gereksinmelerinin karşılanmasında yararlanmaktaydı. Böylece bireyin iradesi, görünürdeki özerkliğine karşın, merkezi yönetimin yönlendirmesine bağımlı kılınarak engelleniyor, "yumuşatılıyor, eğilip bükülüyor"du. Tekil bireylerin içine sokuldukları bağımlılık durumu, daha genel düzeyde, toplumun merkezi iktidarın denetimi altındaki bir yığına dönüştürülmesi anlamına gelmekteydi (TOCQUEVILLE, 1953: 319). Siyasal iktidarın biçimlenmesinde kimi seçim olanaklarından yararlanılması, köleliği geçersiz kılmıyor, ancak köleliği daha

katlanabilir bir duruma getiriyordu. Yerel düzeydeki en önemsiz işlerin bile merkezi iktidara aktarılmasını öngören yönetim tarzının başlıca olumsuz yönü, bireylerin yönetsel ve siyasal katılım süreçlerinde üstlenebilecekleri rollere yönelik girişim yeteneklerinin engellenmesiydi. Demokratik aşamanın bürokratik devlet aygıtı, söz konusu yeni bağımlılık ilişkilerinin yeniden üretilmesinde kullanılmak üzere araçsallaştırılmıştı. Nesnel gereksinimleri günlük ilişkiler alanında karşılamak amacıyla işlevselleştirilen bu mekanizma, kaçınılmaz olarak insanların algılama biçimleri üzerinde de belirleyici oluyordu (MARINI, 1991: 257; DE RUGGIERO, 1959: 189).

Tocqueville'e göre, yönetsel bakımdan merkezileştirilmiş modern devlet aygıtı, bürokratikleşme süreçlerini ülkenin birçok yaşamsal alanına aktararak, yurttaşların özyönetim ve gelişme olanaklarını köreltmekteydi. Öte yandan, yönetim mekanizmalarının siyasal merkezde toplanması ve kamu görevlilerine aşırı yetkiler verilmesi de, siyasal erdem ve pratik yönetim tarzının etkinleşmesini sağlamıyordu (HERETH, 1986: 167). Bürokratik devlet anlayışının görece daha az gelişkin olduğu aristokratik toplum biçiminde ise, yönetsel süreçlerin merkez dışına doğru yaygınlık göstermesine bağlı olarak, eşitsizlik koşullarının despotik yönetimleri doğurması için herhangi bir yapısal nedensellik ilişkisi bulunmuyordu. Aristokratik toplumun özelliği, siyasal iktidar ile yönetim (idare) süreçleri arasında anlamlı bir ilişki kurulması nedeniyle, despotizm olasılığını daha baştan önleyecek kurumsal mekanizmalara sahip olmasıydı. Tocqueville'in burada dikkat çektiği nokta, yönetsel ademi merkeziyetçiliğin belirleyici olduğu bir toplumsal formasyonda, despotizmin gelişmesini kolaylaştıracak koşulların bulunmayışıydı. Merkeziyetçi yönetimin güçlendirdiği yeni despotizm, feodal toplumdaki bölünmüş iktidar pratiklerinin açığa çıktığı kurumsal yapılar (doğal örgütlenmeler, kilise, zümreler, soyluluk, lord-vasal ilişkisi, yerel dokunulmazlıklar vb.) karşısında gelişebileceği ortamı bulamıyordu (DIAMOND, 1992: 120; ayrıca bkz. DESCIMON, 2003: 119).

Siyasal Yeniden Yapılanma Önerisi: Ademi Merkeziyetçilik

Yönetsel merkeziyetçiliği sert bir biçimde eleştiren Tocqueville'in zorunlu olarak geliştireceği yeni yönetim önerisi, siyasal iktidar alanından ademi merkeziyetçilik kavramına uygun düşecek yeniden yapılanma olanaklarının türetilmesini öngörüyordu. Kendi önerisini geliştirirken başvurduğu Amerikan deneyiminde onu etkileyen en önemli olgu, bu ülkedeki devlet aygıtının görece zayıflığıydı. Kuramsal düzeydeki toplumsal formasyon karşılaştırmasında kullandığı ayrıştırma araçları devletin siyasal kapasitesiyle yakından ilişkiliydi. Tocqueville'in çözümlemesi, Ehrenberg'in (1999: 161)

işaret ettiği gibi, kıta Avrupa'sındaki ya da, özel olarak, Fransa'daki "güçlü devlet, zayıf toplum" modeline karşılık Amerika'daki "güçlü toplum, zayıf devlet" modelini gündeme getiriyordu.⁹ İki ayrı toplumsal formasyona ilişkin bu temel farklılığın kaynağında, Amerikan deneyiminin kimi özgüllükleri yatmaktaydı: kabaca sıralamak gerekirse, geniş kapsamlı bir feodal sistemin ve aristokratik toplumun yokluğu, karmaşık yönetim mekanizmalarını gerektiren büyük kentlerin görece azlığı ve yerel yönetim olanaklarının gelişimini kolaylaştıran nüfus dağılımı, merkezi bürokratik devlet aygıtının görece zayıflığına eşlik eden yönetsel ademi merkeziyetçi gelenekler, ülkenin jeostratejik konumu ve güçlü bir orduya gereksinme duyulmaması, vb. (EHRENBERG, 1999: 161).

Tocqueville'in gözlemlediği biçimiyle Amerikan deneyimindeki dikkat çekici noktalardan birisi, yerel özyönetim olanaklarının karşılaştırmalı olarak daha gelişkin düzeyde bulunmasıydı. Yönetsel erkin önemli ölçüde yerel birimlere aktarılmasına dayalı bir özyönetim uygulaması, ona göre, toplumsal görünümüleri de olan demokratik ilerlemenin ayrılmaz bir bileşeniydi. Bu nedenle, Amerikan siyasal kurumsallaşmasının belirgin özelliklerini tartışırken, Tocqueville'in çözümlemesine önce kasaba örgütlenmesinden (*township*) başlaması, daha sonra eyaletleri ve federal birliği ele alması semptomatiktir. Siyasal alandaki bu kurumsal hiyerarşinin aşağıdan yukarı doğru örgütlenmesinde, *township*'in başlangıç noktası olarak belirlenmesi yalnızca mantıksal sıralamanın bir gereği değildi. Üçlü kurumsal yapılanmaya ilişkin analizin böyle kurgulanması, aynı zamanda, Tocqueville'in *township*'e verdiği büyük önemi gösteriyordu. Amerikan demokrasisinin yeniden üretiminde etkili olan süreçlere bakıldığında, federal sistemle eklemlenen yerel yönetim ve ademi merkeziyetçilik pratikleri önemli etkenler olarak ortaya çıkıyordu (LIVELY, 1965: 150).

Yerel yönetim alanında yurttaşların katılımını sağlamak üzere hazırlanan koşullar, Tocqueville'e göre, siyasal hakların gelişmesi bakımından da belirleyiciydi. Yurttaşların gündelik yaşamın birçok görünümünde karşılaş-tıkları sorunları çözerken kendi güçlerine duydukları güven, özyönetimin sonucu olduğu kadar bir koşuluydu da. Amerikan deneyiminden farklı olarak kıta Avrupa'sında, yönetimi ilgilendiren gündelik politikaların uygulanması sırasında daha farklı bir yöntem izleniyor, sorumluluğun yurttaşlara bırakmamak için hemen her türlü önlem alınıyordu. Buna karşılık, Amerikan deneyimi, yerel etkinliklerin yürütülmesinde yurttaş girişimini kolaylaştıran bir yönetim tarzının egemenliğine işaret etmekteydi. Sivil katılımın özendirilmesi

9 Ayrıca bkz. LAKOFF (1999: 110).

sonucunda gelişen demokratik kültür, siyasal nitelikli işlerin dışındaki kamusal etkinliklerde de görev alınmasını destekliyordu. Tocqueville, böylelikle, Amerikan sivil toplumundaki dernekleşme oranını koşullandıran etkenler arasında yerel yönetim geleneğindeki güçlü damara da yer veriyordu (LIVELY, 1965: 163-64).

Tocqueville, Amerika Birleşik Devletleri'ndeki yönetim ve siyaset süreçlerine egemen olan yaklaşımın, birliği oluşturan bütün eyaletlerde geçerli olmak üzere, yerellik düzeyinin yurttaşların gündelik gereksinme ve çıkarlarının açığa çıkmasını sağlayacak en geçerli birim olduğu yolundaki varsayımına dayandığını düşünmekteydi. Yerel birimlerin kamu çıkarlarını geliştirirken başvurdukları yönetim araçları çevresinde ortaya çıkan demokratik süreçler, devletin yasama görevlerini üstlenmesi ve uygun yöntemleri saptaması ile uyum içinde olabilirdi. Burada dikkat edilmesi gereken nokta, devletin, kendi varlığını olabildiğince etkin bir biçimde kamusal alanda yeniden üretirken, yönetsel süreçleri bütünüyle denetim altına almamasıydı. Bu yönetim anlayışı, bir yandan kamu görevlilerinin yerel düzeydeki seçimini öngörüyor; diğer yandan, yönetim hiyerarşisinin mutlaklaştırılmasını engelliyor ve yargının bütün yönetim düzeylerinde etkin bir uğrak olarak ortaya çıkmasını kolaylaştırıyordu. Dolayısıyla, Tocqueville'e göre, Amerikan deneyimi, halkın özyönetimine yönelik yerel kurumlaşma dinamikleri ile ulusal düzeydeki federal örgütlenme arasındaki etkileşimi uygun bir tarzda sağlayabilecek koşulları oluşturmuştu. Bu deneyimin en önemli özgüllüklerinden biri, hükümet alanındaki (siyasal) merkeziyetçiliğin yönetsel ademi merkeziyetçilikle eklemlenmesiydi (LIVELY, 1965: 151, 153). Bu ülkede, iki ayrı yönetim tarzının verimli bir biçimde işlevselleştirilmesi sonucunda, yargısal üstünlüğü sağlayan kurumsal olanaklar yönetsel ademi merkeziyetçilikle birleştirildiğinde, siyasal alanda çoğunluğun tiranlığını engelleyecek araçlar da yaratılmış oluyordu. Tocqueville'in Amerikan deneyimine ilişkin bu yorumu, dikkatleri çoğunluğun tiranlığına çekerken küçük ama etkin bir azınlığın tiranlığı konusundaki olasılığı önemsemediği için eleştirilmiştir (LAMBERTI, 1989: 119).

Tocqueville'in yerel yönetimin *township* düzeyinde sağladığı demokratik avantajlara yönelik vurgulamasına daha yakından bakıldığında, federalizmin üstünlüklerinin öne çıkartılmasına dayalı bir bakış açısının belirleyici olduğu görülür. Farklı yönetim biçimlerinin göreceli üstünlüklerinin karşılaştırılmasından türetilen bu yaklaşımda, devlet yapılanmasına ilişkin ölçek sorunu önem kazanır. Tocqueville, büyük devletlerin çoğunluğun tiranlığını yaratmaya küçük devletlerden daha eğilimli olduğunu varsaymaktaydı. Buna göre, küçük devletlerin üstünlüğü, cumhuriyetçiliğe daha uygun koşullara sahip olmalarında açığa çıkıyordu. Devletin büyüklüğü ile siyasal iktidarın etkinlik kazanması ve

daha az kişiselleşmesi arasında bir ilişki vardı. Öte yandan, devlet büyüdükçe, hükümet politikalarına karşı muhalefetin popüler katılımı sağlayacak ölçüde kitleselleşmesi için gerekli olan siyasal-toplumsal olanaklar da, ters orantılı olarak, azalıyordu. Küçük devletlerde daha sık görülen türden toplumsal huzur kolaylıkla elde edilemese bile, büyük devletlerin karakteristik özellikleri dikkat çekiciydi: kapsamlı ve canlı bir entelektüel hayat, yüksek kentleşme düzeyi, karmaşık ve çok boyutlu toplumsal süreçler, etkin bir ideolojik tartışma ortamı, vb. (LIVELY, 1965: 157). Bunların yanı sıra, büyük devletlerin savunma alanındaki yetenekleri de önemliydi. Küçük devletlerin genellikle daha kötü koşullarda bulunması, boyut olarak küçük olmalarına değil, güçsüz olmalarına bağlıydı; buna karşılık, büyük devletlerin varışının nedeni de, büyük olmaları değil, güçlü olmalarıydı (TOCQUEVILLE, 1948: 162-63).

Federalizm, ölçekleri bakımından farklılaşan bu iki devlet formunu görece üstünlükleri bağlamında eklemleyerek daha etkin bir yönetim tarzının oluşmasına katkıda bulunmaktaydı. Küçük devletlerin (eyaletlerin) daha büyük ve saldırgan devletler karşısında korunmasına yönelik kaygılar, ancak federalizmin sağladığı siyasal olanaklarla giderilebilirdi. Federalizm, ayrıca, siyasal özgürlüklerin yeniden üretimini kolaylaştırarak da demokratik bir yönetim tarzının kurulmasına yardımcı oluyordu. Federal birlik, yurttaşların kendi varlıklarını daha soyut "ulusal" oluşumla ilişkilendirdikleri milliyetçi ideolojiyi üreten aşkın bir kerte değildi (JACOBSON, 2001: 89). Tocqueville'e göre, ABD büyük devletlerle küçük devletlerin görece üstünlüklerini bir araya getirerek,¹⁰ ulusal düzeyde daha canlı bir kamu yaşamını; uluslararası düzeyde ise etkin bir savunma potansiyelini elde etmişti. Ne var ki, Amerika'nın kendine özgü koşullarından kaynaklanan bu sentezin başka devletler tarafından olduğu gibi taklit edilmesi mümkün değildi.

Dolayısıyla, Amerikan deneyiminin kıta Avrupa'sında yinelenemeyen özgüllükleri, merkezîyetçiliğin egemen yönetim tarzı olarak gelişmesini önlemişti. Örneğin, ABD'nin geniş coğrafyası bir yandan merkezîyetçiliğin öne çıkmasını engellerken, diğer yandan yurttaşların kendi gereksinmelerini yerel düzeyde karşılamalarına yönelik bir siyasal kültürün gelişmesini sağlamıştı (GANNETT, 2003: 9). Bununla birlikte, Avrupa'nın geleceğinin nasıl olacağına ilişkin öngörülerin kaynağında yer alsa da, bu ülkenin de merkezîyetçi politikaların belirleyici olduğu bir eksene doğru kayması pekâlâ olanaklıydı; zira, merkezîyetçilik, demokratik toplumların yapısal belirlenim koşullarından biriydi. Avrupa devletleriyle karşılaştırıldığında, ABD'deki gelişim sürecinin görece daha yavaş ilerlemiş olması, merkezîyetçiliğin

10 Ayrıca bkz. HANCOCK (1992: 135-36) ve KINCAID (1999: 213).

bütünüyle olasılık dışı olduğu anlamına gelmiyordu; öyle ki, bu noktada, Avrupa'nın ABD'nin geleceğini önceden haber verdiği bile düşünülebilirdi (LAMBERTI, 1989: 234-35).

Yönetsel merkeziyetçilikten derin bir biçimde etkilenen Fransa'da, Amerikan deneyimine benzer bir federalizm girişiminin yararlarını vurgulayan bir akımın bulunması Tocqueville'in görüşlerinin oluşumunda mutlaka etkili olmuştur. Bu akımın temsilcileri arasında yer alan Madame de Staël, federalizmi temsili hükümet modelinin daha ileri bir aşaması olarak kurguluyordu. Benzer bir yaklaşım içindeki Benjamin Constant da, yönetim alanında ikili bir ayrıma giderek, komünler ve iller düzeyindeki kamusal işlerin yerel olarak ele alınmasını, buna karşılık merkezi hükümetin ancak ulusun tamamını ilgilendiren genel konularda etkinlik göstermesini savunuyordu (SIEDENTOP, 1994: 42).

1820'lerdeki Restorasyon liberalizminin tezlerini geliştiren Tocqueville, Madame de Staël ve Benjamin Constant'ın yaklaşımlarına koşut olarak, Fransa açısından temel sorunun, iktidarın uygun bir biçimde yapılandırılmaması olduğu kanısındaydı. Daha Amerikan deneyimini gözlemlemeden önce, iktidarın bir noktada toplanması ile iktidarın parçalanmasının aynı tehlikenin iki değişik görünümü olduğu sonucuna ulaşmıştı. Arkadaşı Gustave de Beaumont'a Ekim 1828'de yazdığı bir mektubunda bu tehlikeye göndermede bulunmuştu: "Bir ulusun örgütlenmesinde iki dezavantajdan kaçınılmalıdır; ya toplumun bütün iktidarı tek bir noktada birleştirilir, ya da parçalara ayrılarak dağıtılır" (aktaran HERETH, 1986: 28). Bu iki olasılık da aynı ölçüde tehlikeli sonuçlara yol açabilirdi. Birinci durumda, iktidarın belirli bir odakta yoğunlaştırılması toplumun tamamının tehdit altına girmesiyle sonuçlanırdı; ikinci durumda ise, siyasal yönetim alanında etkinlik sağlanamadığı gibi, olası direniş hareketlerinin de bütün ülkeye yayılmasına yol açılırdı. Ancak, Hereth'in (1986: 28) de belirttiği gibi, Tocqueville özellikle Amerikan deneyimini inceledikten sonra, iktidarın dağıtılmasının kendi içinde bir olumsuzluk olmadığı görüşünü benimsemiştir. Siyasal alandaki ademi merkeziyetçi uygulamaları (yargıda jüri sistemi, yerel özyönetim ve özerklik biçimleri, sivil toplum örgütlenmeleri, federalizm vb.) demokratik bir toplum için kaçınılmaz görmüştür.

Dolayısıyla, Tocqueville'in siyasal merkeziyetçilik ile yönetsel merkeziyetçilik arasında yaptığı ayırım, hiçbir biçimde merkezi olarak kararlaştırılmış politikaların yerel birimler tarafından uygulanması anlamına gelen bir siyasal öneri biçiminde anlaşılabilir. Söz konusu ayrıma ve Tocqueville'in *township* konusundaki çözümlemesine ilişkin bir değerlendirmesinde, J. S. Mill yerel özyönetim alanında önemli olanın "yerel işlerin yönetsel kısmının" bütünüyle halkın elinde bulunması olduğuna işaret eder: "Yönetimin müzakere kısmı

doğrudan halk tarafından yerine getirilirken, yürütme kısmı halk tarafından birer yıllığına seçilen görevlilerin elinde toplanmıştır” (aktaran DIAMOND, 1992: 118). Bu bakımdan, halkın yasal yetkisi bu sistemde yalnızca izlenecek politikaların müzakeresiyle sınırlı değildir; aynı zamanda, yürütme organlarının doğrudan belirlenmesi de halka bırakılmıştır. Hükümet-yönetim ayrımı, aynı sürecin iki ayrı aşamasını anlatmaktan çok, farklı düzeylerdeki etkinliklere göndermede bulunuyordu; başka bir deyişle, yönetim siyasal iktidarın (hükümetin) basit bir uzantısı olarak kavranamazdı. Bu nedenle, Tocqueville’in önerdiği ademi merkeziyetçi siyaset modelinde, yerel özyönetim kurumları merkezi iktidarın aldığı kararların yerel düzeyde uygulanmasından sorumlu birimler değildi. Diamond’ın (1992: 118) işaret ettiği gibi, Tocqueville, yürütme yetkilerinin yerel birimlere aktarılmasıyla (*devolution*) sınırlı bir yönetim değişikliğinden çok, yönetim alanındaki karar alma süreçlerine kadar yayılan geniş kapsamlı bir yetki devrini savunmaktaydı.

Buna göre, yönetim alanındaki yetki devri, bütün iktidarın merkezi hükümetin elinde toplanmasının yaratacağı tehlikeleri önlemenin olduğu kadar, yurttaşların yeniden ürettikleri siyasal kültürün demokratik bir tarzda yapılmasını sağlamanın da bir aracıydı. Aksi takdirde, yurttaşlar topluluğunun sıradan etkinliklerde bile devlete aşırı bağımlı duruma getirilmesinin sonucu, demokratik süreçlerin yeterince gelişkin bir biçimde işletilmemesi olacaktır. Demokratik toplum aşamasında, bu nedenle, merkeziyetçiliğin ağırlık kazanmasına yol açan gelişmeler neredeyse “içgüdüsel” olarak açığa çıkmaktayken, yerel ya da bölgesel kurumsallaşma dinamikleri kendiliğindenliği değil, bilinçli çabayı ve yoğun “düşünüm” süreçlerini gerektiriyordu (LIVELY, 1965: 149).

Tocqueville, Amerikan deneyiminde cisimlenen federatif kurumsallaşmanın Avrupa koşullarında sorunsuzca uygulanabileceği konusunda kuşkulu olmakla birlikte, yönetimdeki yetki devri uygulamalarının zorunlu olduğunu düşünmekteydi. Merkezi iktidar karşısındaki özerkliklerini ancak yurttaş katılımına açık seçimler dolayısıyla oluşturabilecek olan yerel yönetim yetkililerinin denetimindeki kurumsal yapılar, eski toplumda aristokrasinin sağladığına benzer koruma mekanizmalarının geliştirilmesinde yararlı olacaktır. Bu bakımdan, “merkezileşme ilkesi” ile ilgili değerlendirmelerde, karşıt yönde ilerleyen dikotomik bir ilke olarak “yerel yetkililerin seçimi” üzerinde önemle durulmalıydı (LIVELY, 1965: 159). Ademi merkeziyetçi yönetim, sonuçta, gündelik yaşamlarında karşılaştıkları sorunların üstesinden gelmek için yurttaşların kendi özgül girişim yeteneklerine dayanmalarını kolaylaştırmaya yönelik bir düzenlemeydi (POPE, 1986: 64).

Herhangi bir toplumsal formasyonun demokratik olarak yeniden yapılandırılması amacıyla merkeziyetçilik ile ademi merkeziyetçilik arasında

yapılacak seçim, daha genel bir bağlamda, pratik özgürlük sorununun bir görünümü olarak ele alınabilirdi. Merkeziyetçiliğe yönelik eleştiriler çerçevesinde geliştirilecek olan ademi merkeziyetçi yapılanma, yurttaşlar topluluğunun uyumlu bir siyasal ve toplumsal düzen kurmasında işlevsel olacak, siyasal özgürlük koşullarının oluşmasına katkıda bulunacaktı (HERETH, 1986: 27-28). Bu bakımdan, yerel yönetim alanında sağlanacak özyönetim biçimleri, yalnızca yönetsel etkinlik açısından değil, aynı zamanda siyasal gelişim açısından da önemliydi. Özgürlüğün yerel topluluklar düzeyindeki somutlanması, toplumsal kaynakların etkin ve verimli kullanımını her zaman kolaylaştırmasa bile, siyasal katılım olanaklarının güçlenmesini sağlayacaktı.

Dolayısıyla, Tocqueville'e göre, yönetsel alandaki ademi merkeziyetçiliğin yararları asıl olarak siyasal bir mantıkla ele alınmalıydı. Yurttaşların kendi sorunlarını yerel kurumlar alanında çözebilmesini kolaylaştıracak düzenlemeler, tıpkı Amerikan deneyiminde görüldüğü üzere, cumhuriyetçi katılım ve etkinlik konseptine dayalı bir siyasal modelin üzerinde yükseleceği temel olacaktı (HERETH, 1986: 33). Tocqueville, New England'daki yerel yönetim uygulamasını değerlendirirken, yurttaş topluluğunun yeniden üretiminde siyasal katılım olanaklarının oynadığı olumlu role işaret ediyordu. Tekil yurttaşın daha büyük topluluk karşısındaki bağlılığının kökenleri, yerel birimin (*township*) kamusal süreçlerdeki etkin konumunda bulunabilirdi. Yurttaşlar, yaşadıkları kasabanın gücüne ve bağımsızlığına güven duydukları için, kendi çıkarlarını topluluğunkilerle birleştirmekte sakınca görmüyorlardı. Öte yandan, bireysel gönenç olanaklarının yerel düzeyde yaratılabilmesinden dolayı, yurttaşların yerel özyönetim organlarındaki dolaysız katılımı aynı zamanda kişisel yarara dönüşebilecek toplumsal etkinlikleri desteklemekteydi. Katılım süreçlerinde elde edilecek deneyim birikimi, bireysel ve topluluksal kaygıların kesiştiği ortak yarar noktalarının saptanmasında etkili olacaktı. Böylelikle, geleneksel toplum biçimindeki siyasal bağımlılığa dayalı yönetim anlayışının yerini bireysel iradeler arasındaki özgür işbirliği koşulları alabilecekti (LIVELY, 1965: 162-63; ayrıca bkz. JANARA, 2002: 78-79).

Bu bağlamda, Tocqueville'in, ademi merkeziyetçi siyasal yapılanma tasarımını salt kendinde bir amaç olarak değerlendirmedigine işaret edilmelidir. Yurttaşların yerel düzeydeki siyasal süreçlere katılımı, ancak özgürlük duygusunun oluşumuna katkı sağladığı ölçüde, daha evrensel etik-politik amaçlar doğrultusunda anlam kazanabilecekti. Siyasal eğitimin en alttaki özyönetim birimlerinden başlayarak toplumsal yaşamın her alanına aktarılmasıyla birlikte, özgürlük koşullarının yeniden üretimi gerçekleştirilebilir bir hedef haline gelebilirdi. Haklara ilişkin siyasal bilinçlilik, nesnel gerçeklik düzleminde bir kez kazanıldı mı, yurttaşların kendi ülkelerindeki genel

toplumsal refahla ilgili duyarlılıklarının ne ölçüde geliştiğinin önemli bir göstergesi sayılabılırdı (HERETH, 1986: 126).

Bununla birlikte, yerel özyönetim olanaklarıyla desteklenecek federal sistemin, bütün toplumsal formasyonlarda (örneğin, Fransa'da) Amerikan deneyimine benzer bir biçim kazandırılarak uygulamaya sokulması söz konusu olamazdı. Tocqueville'in bu konudaki kuşkucu yaklaşımı, hükümetteki merkeziyetçilikle desteklenmediği sürece, federalizmi amaçlayan siyasal düzenlemelerin başarısızlıkla ve egemenliğin kırılgan bir duruma gelmesiyle sonuçlanabileceğini öngörmekteydi. Amerika'daki gibi bir federal sistemin başarısı, ancak belirli nedensel koşulların bir araya gelmesiyle sağlanabilecek özel konjonktürlerin bir yansıması olarak değerlendirilebilirdi. Bu durumda, federalizmin etkin bir sisteme dönüşmesinin temellerini hazırlayan koşullara ilişkin saptama, Amerikan deneyiminin başka toplumsal oluşumlarda yinelenebilir bir örnek olup olmadığı konusundaki haklı tartışmalara yol açacaktı (LAMBERTI, 1989: 113-14). Dolayısıyla, Fransa için düşünülebilecek bir sistem değişikliğinde, federalizmin benimsenmesiyle birlikte oluşacak yeni koşullar, rejimdeki istikrarın sağlanması ve etkin bir siyasal yapılanmanın desteklenmesi açısından hiç de uygun olmayabilirdi. Avrupa'nın birçok ülkesi için de geçerli olan bu kaygılı saptama, Fransa'nın, getirebileceği bütün ek yararların varlığına karşın, federalizme geçmesi konusundaki ihtiyatlı tutumun dışavurumuydu. Tocqueville, büyük ve küçük ülkelere ait tikel avantajların bir bileşimini oluşturduğunu düşündüğü Amerikan siyasetindeki federal modelin Fransa'ya uygun düşmediği kanısındaydı (LIVELY, 1965: 157).¹¹

Sonuç

Ancien régime'in ayrıcalıklara dayalı toplumsal ilişkiler örüntüsüne son veren 1789 Fransız Devrimi sonrasında, merkezi iktidar ile tekil bireyler arasındaki geleneksel aracı kurumların ortadan kaldırılmasıyla ilişkili siyasal tutunum sorunları Restorasyon Liberalizmi'nin önerdiği ideolojik perspektifin hareket noktalarından biriydi. Bu bakış açısından, aristokratik toplumda monarkın aşırı gücü karşısında koruyucu bir işlev gören kurumsal yapıların yokluğunda, keyfi yönetim anlayışıyla eklemlenebilecek yönetsel merkeziyetçiliğin önceden görülmedik ölçüde tehlikeli sonuçlara yol açacağı varsayı-

11 Fransa'da merkeziyetçilik, aşırı güç yoğunlaşması dolayısıyla, başkentteki iktidarı elinde bulunduran kesimlerin aynı zamanda bütün ülke üzerinde egemenlik kurmasını kolaylaştırmaktaydı. Tocqueville, anılarında bu konuyla ilgili olarak şöyle yazar: "Merkezileşme sayesinde, Paris'te hüküm süren, Fransa'ya hükmeder" (1896: 94; ya da, 2003: 72).

maktaydı. Demokratik sistemin genel dinamikleri söz konusu olduğunda paradoksal olarak kabul edilebilecek olan yeni despotizm biçimlerine yönelik vurgusu, Tocqueville'in Restorasyon Liberalizmi'nin siyasal paradigmasından ne denli etkilendiğinin bir göstergesiydi. Royer Collard'ın siyasal çözümlerinde ve Guizot'nun uygarlık tarihi incelemelerinde geliştirilen bu yaklaşımın Tocqueville'in kuramsal modelindeki yansımaları dikkat çekicidir.

Tocqueville, demokratik devrimin açtığı yeni tarihsel koşullarda, yönetimdeki merkeziyetçiliğin siyasal iktidarı görülmedik bir etki kapasitesiyle donatacağı önermesini kendi yaklaşımında belirleyici bir konuma yerleştirmiştir. Eski rejimin geçmişte sağladığı geleneksel koruma mekanizmalarından yoksun kalan demokratik toplulukların, kendiliğindenci bir biçimde, merkezi yönetim karşısında örgütlü bir muhalefeti oluşturması söz konusu olamazdı. Dahası, özellikle yönetim tekniklerindeki muazzam deneyim birikimi sayesinde siyasal yönlendirme becerisini üst düzeye çıkaran hükümetlerin denetimi altında, yurttaşlar topluluğunun tahakküm ilişkilerini içselleştirmesi de başlı başına önemli bir sorun kaynağıydı. Yönetimdeki merkeziyetçilik süreçlerinin etkisini en çok hissettirdiği alan, siyasal iktidarın olağanüstü gücü ile kendi görelî etkisizlikleri arasındaki derin eşitsizliğin bilincini bir kabullenme davranışına dönüştüren yurttaşların gündelik siyasal ideolojileriydi. Tocqueville, sınıflar arasındaki eşitsizlik ilişkilerini belirleyici bir çözümlene bileşeni olarak işlevselleştirmede için, demokratik toplumdaki yeni egemenlik tarzlarını yönetsel merkeziyetçilik kavramından türetirken kurumsalcı bir sorunsal içinde kalıyordu.¹² Tekil bireylerin giderek kendi dolaysız varoluş biçimlerine doğru çekilerek benimsedikleri siyasal kayıtsızlık ve edilginleşme (yabancılaşma da denilebilir) pratiğini, odağında siyasal iktidarın yer aldığı bir kurumsal egemenlik örüntüsünün yansıması olarak düşünmüştü.

Tocqueville'in yönetsel merkeziyetçilik eğilimine karşı geliştirdiği kuramsal eleştiri, yalnızca siyasal iktidarın toplumsal formasyondaki aşırı güçlenmesini sağlayan düzenlemelerin ortaya çıkardığı baskıcı yönetim anlayışının sonuçlarıyla ilişkili değildir. Siyasal yetkenin anayasal araçlara başvurularak siyasal sistemin değişik bileşenleri arasında uygun ve etkin bir tarzda yeniden dağıtılmasına dayalı değişiklik önerileri, salt hukuksal düzeyde ele alınamaz. Tocqueville'in merkeziyetçilik eleştirisi, siyasal rejimin işleyiş mekanizmalarını düzenleyen anayasal kurallar çerçevesinin olduğu kadar, tekil yurttaşların gündelik varoluşlarını bile biçimlendiren daha genel toplumsal-

12 Soltau'ya göre (1959: 56), Tocqueville'in liberal çağdaşlarıyla paylaştığı temel hatalarından biri, "kurumların ve anayasal araçların içkin değerlerine duyduğu aşırı inanç" idi.

siyasal bağlamın dikkate alınması gerektiğine göndermede bulunur. Kamusal alanda yurttaşların katılımcı bir bilinçlilik doğrultusunda etkinlik göstermelerine yönelik beklentiler, karar alma süreçlerinin merkezi iktidar ve yönetim aygıtı tarafından kesin bir denetim altına alınması durumunda ne kadar gerçekçi olabilirdi? Bu sorunun etrafında yürütülen tartışma, belirli bir toplumsal formasyondaki siyasal egemenlik ilişkilerinin hangi biçimler altında kurumsallaştırılacağıyla ilişkili etik-politik proje önerileriyle yakından bağlantılıdır. Tocqueville, Restorasyon Liberalizmi'nin sağladığı kuramsal öncüllerden hareketle, yeni demokratik toplumun olağanüstü merkezileşmiş yönetim mekanizmalarının yerel siyaset ve özgürlükler üzerinde yaratabileceği olumsuz etkileri eleştirisinin odağına yerleştirmişti.

Aşırı bürokratikleşmiş siyasal iktidar biçiminden kurtulmayı sağlayacak yeniden yapılanma önerileri, kaçınılmaz olarak, yönetsel yetkilerin dağıtılmasını kendi tasarılarının ayrılmaz bir bileşeni durumuna getirir. Tocqueville, yönetsel merkezizetçiliğe ilişkin kapsamlı eleştirisinde, çıkış yolunu yine yönetsel kertede gerçekleştirilecek olan ademi merkezizetçilik uygulamalarında bulmuştu. Drescher'in (1968: 264) de vurguladığı gibi, siyasal egemenlik ilişkileri alanındaki yönetsel merkezizetçilik pratiği ile sivil toplumdaki katılım olanaklarının gelişkinlik düzeyi arasında ters bir ilişki vardı. Bürokrasi toplumsal yaşamın derinliklerine nüfuz edecek ölçüde gelişirken, yurttaşların özyönetim amacıyla siyasal etkinlikte bulunduğu derneklerin sayısında bir artış beklenemezdi. Öte yandan, yönetsel merkezizetçiliğin hakimiyet kurduğu koşullarda, bireylerin kamusal özgürlüklerini denetim altına almayı amaçlayan siyasal düzenlemeler de katılım sorununu önemsemeyi gerektiriyordu. Yurttaşsal varoluş ve özyönetim biçimleri konusundaki yaklaşımı, Tocqueville'in, güçlü bir merkezi siyasal iktidar kavramını yadsımsızın, yönetsel ademi merkezizetçiliğin benimsenebileceğini öngören programatik önerisinin üzerinde yükseldiği etik-politik projenin temel dayanağıydı.

Kaynakça

- BOESCHE, Roger (1992), "Hedonism and Nihilism: The Predictions of Tocqueville and Nietzsche," LAWLER, Peter Augustine (ed.), *Tocqueville's Political Science: Classic Essays* (New York ve Londra: Garland Publishing, Inc.): 37-58.
- CRAIUTU, Aurelian (1999), "Tocqueville and the Political Thought of the French Doctrinaires (Guizot, Royer-Collard, Rémusat)," *History of Political Thought*, 20/3: 456-93.
- CRAIUTU, Aurelian (2003), *Liberalism under Siege: The Political Thought of the French Doctrinaires* (Lanham: Lexington Books).
- DE RUGGIERO, Guido (1959), *The History of European Liberalism* (Boston: Beacon Press) (Çev.: R. G. Collingwood).
- DESCIMON, Robert (2003), "Reading Tocqueville: Property and Aristocracy in Modern France," SCHWARTZ, Robert M./SCHNEIDER, Robert A. (eds.), *Tocqueville and Beyond: Essays*

- on the Old Regime, *In Honor of David D. Bien* (Newark: University of Delaware Press): 111-26.
- DIAMOND, Martin (1992), "The Ends of Federalism," LAWLER, Peter Augustine (ed.), *Tocqueville's Political Science: Classic Essays* (New York ve Londra: Garland Publishing, Inc.): 107-31.
- DRESCHER, Seymour (1968), *Dilemmas of Democracy: Tocqueville and Modernization*, Pittsburgh: University of Pittsburgh Press.
- EHRENBERG, John (1999), *Civil Society: The Critical History of an Idea* (New York: New York University Press).
- GANNETT, Robert T., Jr. (2003), "Bowling Ninepins in Tocqueville's Township," *American Political Science Review*, 97 /1: 1-16.
- HABERMAS, Jürgen (1998), *The Structural Transformation of the Public Sphere* (Cambridge: The MIT Press) (Çev.: Thomas Burger).
- HANCOCK, Ralph C. (1992), "Tocqueville on the Good of American Federalism," LAWLER, Peter Augustine (ed.), *Tocqueville's Political Science: Classic Essays* (New York ve Londra: Garland Publishing, Inc.): 133-55.
- HERETH, Michael (1986), *Alexis de Tocqueville: Threats to Freedom in Democracy* (Durham: Duke University Press) (Çev.: George Bogardus).
- JACOBSON, David (2001), *Place and Belonging in America* (Baltimore: The Johns Hopkins University Press).
- JANARA, Laura (2002), *Democracy Growing Up: Authority, Autonomy, and Passion in Tocqueville's Democracy in America* (New York: State University of New York Press).
- KAHAN, Alan S. (1992), *Aristocratic Liberalism: The Social and Political Thought of Jacob Burckhardt, John Stuart Mill, and Alexis de Tocqueville* (New York: Oxford University Press).
- KATEB, George (2003), "Democratic Individualism and Its Critics," *Annual Review of Political Science*, 6/1: 275-305.
- KINCAID, John (1999), "Federal Democracy and Liberty," *PS: Political Science and Politics*, 32/2: 211-16.
- LAKOFF, Sanford (1999), *Democracy: History, Theory, Practice* (Boulder: Westview Press).
- LAMBERTI, Jean-Claude (1989), *Tocqueville and the Two Democracies* (Cambridge, Massachusetts ve Londra: Oxford University Press) (Çev.: Arthur Goldhammer).
- LIVELY, Jack (1965), *The Social and Political Thought of Alexis de Tocqueville* (Oxford: Clarendon Press).
- MANENT, Pierre (1996), *Tocqueville and the Nature of Democracy* (Lanham: Rowman & Littlefield) (Çev.: John Waggoner).
- MARINI, John (1991), "Centralized Administration and the 'New Despotism'," MASUGI, Ken (ed.), *Interpreting Tocqueville's Democracy in America* (Maryland: Rowman & Littlefield Publishers, Inc.): 255-86.
- MITCHELL, Harvey (2002), *America after Tocqueville: Democracy against Difference* (New York: Cambridge University Press).
- OSSEWAARDE, M. R. R. (2004), *Tocqueville's Moral and Political Thought: New Liberalism* (Londra: Routledge).
- POGGI, Gianfranco (1972), *Images of Society: Essays on the Sociological Theories of Tocqueville, Marx, and Durkheim* (Oxford: Oxford University Press).
- POPE, Whitney (1986), *Alexis de Tocqueville: His Social and Political Theory* (Beverly Hills, California: Sage Publications).
- SCHLEIFER, James T. (2000), *The Making of Tocqueville's Democracy in America* (Indianapolis: Liberty Fund, Second Edition).

- SIEDENTOP, Larry (1994), *Tocqueville* (Oxford: Oxford University Press).
- SOLTAU, Roger Henry (1959), *French Political Thought in the 19th Century* (New York: Russell & Russell).
- TOCQUEVILLE, Alexis de (1896), *The Recollections of Alexis de Tocqueville* (New York: Macmillan) (Çev.: Alexander Teixeira de Mattos).
- TOCQUEVILLE, Alexis de (1948), *Democracy in America*, vol. 1 (New York: Alfred A. Knopf) (Çev.: Henry Reeve).
- TOCQUEVILLE, Alexis de (1953), *Democracy in America*, vol. 2 (New York: Alfred A. Knopf) (Çev.: Henry Reeve).
- TOCQUEVILLE, Alexis de (1955), *The Old Régime and the French Revolution* (New York: Doubleday Anchor Books) (Çev.: Stuart Gilbert).
- TOCQUEVILLE, Alexis de (1958), *Journeys to England and Ireland*, MAYER, J. P. (ed.) (New Haven: Yale University Press) (Çev.: George Lawrence ve K. P. Mayer).
- TOCQUEVILLE, Alexis de (2001), *Writings on Empire and Slavery* (Baltimore ve Londra: The Johns Hopkins University Press) (Ed. ve çev.: Jennifer Pitts).
- TOCQUEVILLE, Alexis de (2003), *Recollections: The French Revolution of 1848*, MAYER, J. P./KERR, A. P. (eds.) (New Brunswick ve Londra: Transactions Publishers) (Çev.: George Lawrence).
- WELCH, Cheryl B. (2001), *De Tocqueville* (Oxford: Oxford University Press).
- WOLIN, Sheldon S. (2001), *Tocqueville Between Two Worlds: The Making of a Political and Theoretical Life* (Princeton: Princeton University Press).
- ZETTERBAUM, Marvin (1967), *Tocqueville and the Problem of Democracy* (Stanford: Stanford University Press).